

О.П.ГЛАЗОВА

Т.В.КОСЯН

**НАВЧАЛЬНІ
ПЕРЕКАЗИ
З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ**

8 КЛАС

1999, 2000

ЗМІСТ

РОЗПОВІДНІ ТЕКСТИ З ЕЛЕМЕНТАМИ ОПИСУ МІСЦЕВОСТІ	4
РОЗПОВІДНІ ТЕКСТИ З ЕЛЕМЕНТАМИ ОПИСУ ПАМ'ЯТОК ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ	23
ТЕКСТИ НАУКОВОГО СТИЛЮ	46
ТЕКСТИ ПУБЛІЦИСТИЧНОГО СТИЛЮ	53

ПЕРЕДМОВА

Переказ – традиційний для школи вид навчальної роботи. Він якнайбільше відповідає сучасним вимогам, оскільки дає можливість організувати навчання за типом діяльності. Школярі вчаться сприймати текст (аудіювання або читання), відтворювати почуте або прочитане (говоріння й письмо). Робота над переказом передбачає не лише відтворення сприйнятого, а й творчість, що виявляється в доборі мовної форми висловлювання.

Мислення й мовлення не є тотожними, ці процеси розрізняються своїми механізмами. Мовимо ми за допомогою слів, мислимо ж значно більшими одиницями – абстрактними моделями, образами-схемами. За висловом Л.С.Виготського, «...думку можна порівняти з навислою хмарою, котра проривається зливою слів. Тому перехід від мислення до мовлення є надзвичайно складним процесом розчленування думки та її відтворення в словах».

Під час сприйняття мовлення (аудіювання, читання) словесна інформація «згортається», «пресується» в абстрактні моделі, смислові блоки. Під час відтворення (говоріння, письмо) такі моделі, своєрідні смислові матриці, розчленовуються на слова. **Обидва види перекодування інформації (слова – абстрактні символи; абстрактні символи – слова) відбуваються у внутрішньому мовленні.**

Прослухавши або прочитавши текст переказу, школяр запам'ятає дослівно лише деякі його фрагменти – спрацює так звана *оперативна пам'ять*. Текст, якщо не вдаватися до його спеціального заучування, така пам'ять спроможна утримувати протягом 5-10 секунд.

Основну частину висловленої в тексті інформації учень фіксує у вигляді абстрактних моделей. Вони відкладаються в так званій *довготривалій пам'яті*. Особливістю цього виду пам'яті є те, що час зберігання нею перекодованої в абстрактні моделі-матриці інформації практично необмежений.

Процесові перекодування словесної інформації в абстрактні моделі сприяє виконання таких завдань, як визначення теми та головної думки тексту та складання його плану, тобто з'ясування мікротем тексту. Тому до роботи над складанням плану запропонованого для переказу тексту вчитель повинен

ставитися якнайважливіше. **Саме в процесі складання плану тексту відбувається перший вид перекодування.**

Настанову вчителя «переказати почуте (прочитане) своїми словами» школярі часом сприймають занадто буквально. Скориставшись тим, що учні впродовж недовгого часу пам'ятають найбільш образні слова й звороти (особливість оперативної пам'яті), учитель може порадити їм записати їх на чернетці або на дошці. Адже мета педагога – розвивати смак до точного слова, навчати усвідомлено використовувати характерні для певного тексту слова й вирази.

Обов'язково потрібно звернути увагу на те, які типи мовлення поєднано в переказуваному тексті, який тип мовлення переважає (покладений в основу тексту). Вироблення в учнів уміння усвідомлено відтворювати тексти, в основу яких покладено певний тип мовлення (*розповідний, описовий тексти, текст-роздум*) або з доцільним поєднанням різних типів мовлення – одне з головних завдань словесника. Необхідно, щоб учні розуміли, у чому полягає відмінність між описом і розповіддю, як будується роздум.

Обов'язково треба запропонувати школярам визначити стиль сприйнятого висловлювання, назвати його основні стильові ознаки. Переказуючи текст, учні мають зберігати його стиль.

Наступний вид перекодування словесної інформації – відтворення тексту за складеним планом. Цей етап роботи над переказом для учнів є найбільш складним: не просто кожен абстрактний символ-матрицю розчленувати на речення й слова. Керівництво й допомога вчителя тут вкрай потрібні.

Програмою передбачено роботу над *усним переказом тексту*. Це сприяє удосконаленню усного мовлення учнів, збагачує, уточнює й активізує їхній словниковий запас. Корируючи усно відтворювані школярами на уроці тексти, учитель спрямовує учнів на продуманий вибір мовних засобів відповідно до стилю й типу мовлення переказуваного висловлювання. Текст переказується за складеним планом, використовуються записані на чернетках (або на дошці) окремі слова й вирази. У разі потреби увага звертається й на певні синтаксичні конструкції, до яких вдався автор.

Усне мовлення становить основу для розвитку мовлення писемного. У шкільній практиці усний переказ тексту – це підготовка до переказу письмового, підготовка необхідна й важлива.

Чи ж потрібно перед тим, як учні почнуть самостійну роботу над письмовим переказом, переказувати текст усно? Потрібно, проте обсяг таких усних переказувань (приговорювань) тексту в 5-7 класах має розумно дозуватися, щоб врешті-решт учням не довелося писати переказ переказу. У 8-9 класах усно переказати можна лише фрагменти, які потребують тлумачення чи уточнення. У старших класах, де учні переказують чималі за обсягом тексти, цілком можна обійтися без усного переказу.

Залежно від обсягу й докладності передавання змісту розрізняють перекази вибіркові, детальні, стислі, перекази із творчим завданням і перекази із завданням граматичним.

Працюючи над *вибірковим переказом*, школярі переказують лише певну частину тексту, пов'язану із визначеним учителем завданням (переказати опис місцевості, розповідь персонажа про певні події, пояснення явища і под.).

Якщо завданням *детального переказу* є повне відтворення тексту зі збереженням послідовності викладу, подробиць, то в *стислих переказах* слід передати лише головне зі змісту, деталі ж опускаються.

Розпочинаючи підготовку до стислого переказування тексту, школярі спочатку мають скласти план детального переказу. Наступний етап роботи – перебудова плану детального переказу на план переказу стислого. У процесі повторного прослуховування тексту, учні (колективно або самостійно) викреслюють з такого плану пункти, що стосуються окремих деталей, якими можна знехтувати, об'єднують в один пункт два-три пункти, щоб уникнути зайвої деталізації. Переказ здійснюється за таким перебудованим планом.

Щодо типу мовлення, то в детальному переказі він зберігається повністю, тоді як у переказі стислому може бути як збережений, так і змінений залежно від ступеня стислості.

Перекази із творчим завданням передбачають унесення учнями певних доповнень або змін у зміст чи композицію тексту (зазвичай це продовження або доповнення висловлювання висловленням власного ставлення до того, про що йдеться в переказуваному тексті).

Перекази із граматичним завданням передбачають заміну особи оповідача, часу дієслів, зміну стилю та ін.).

Подані у збірнику перекази мають навчальний характер, проте кожен текст без попередньої підготовки може бути використаний і для контрольного переказу.

РОЗПОВІДНІ ТЕКСТИ З ЕЛЕМЕНТАМИ ОПИСУ МІСЦЕВОСТІ

КОЛИСКА УКРАЇНСЬОГО КОЗАЦТВА

Козаки любовно називали Дніпро своїм братом. Для них ця ріка завжди була заповітною.

Унікальною особливістю Дніпра були пороги – пасма кам'яних скель, що випиналися з води на висоту до п'яти метрів і перекривали ріку майже суцільною масою. Усього порогів було десять. Найнебезпечнішим із них вважався Ненаситець.

Між порогами знаходилися забори – розкидані по руслу ріки скелі. Однак вони не перетинали Дніпра повністю, а залишали вільним прохід для суден.

До Хортиці можна було дістатися, лише подолавши всі пороги. У писемних джерелах цей острів уперше згадується в X столітті.

Походження назви острова пояснюють по-різному. Одні вчені вважають, що назва пов'язана із іменем давньослов'янського бога Сонця –

Хорса. Відомо, що слов'яни Київської Русі, коли були ще язичниками, приносили тут жертви своїм богам. Інші вчені виводять назву острова від слова «хорт» - борзий собака. Деякі дослідники стверджують, що назва походить від тюркського «орта» - середній.

Саме Хортиці судилося стати колискою українського козацтва. Тут виникла найперша Запорозька Січ. Саме тут козацтво почало гуртуватись у військову силу, у струнку військову організацію.

Хортиця – це найбільший острів на Дніпрі. У довжину він має понад 12 км, а завширшки сягає 2,5 км. Усього ж по Дніпру в межах земель запорозьких козаків було 265 островів.

Нижче Хортиці Дніпро широко розливався, вбирав у себе великі й малі річки, сам розгалужувався на рукави, утворюючи численні островці. Тут було справжнє царство плавнів, помережаних протоками й озерцями. Ця величезна, вкрита лісом та цілющими травами низина називалася Великий Луг.

Великий Луг простягався вздовж Дніпра на 100 км. Для козаків ця місцина мала виняткове значення. Це було місце їхньої праці, їхнього життя. Своїми неприступними пущами, безліччю річок, озер, багнищ Великий Луг захищав від татар. Та й у духовному житті запорожців він займав особливе місце. «Ой Січ – мати, ой Січ – мати, а Великий Луг – батько!» - співалося в пісні.

Тепер Великого Лугу практично не існує: майже всю його площу вкрило Каховське море. Пороги ж було затоплено після побудови Дніпрогесу. (З кн.. *Як козаки воювали.*) (307 сл.)

Завдання.

1. Пояснити лексичне значення слова *унікальний* (рідкісний, неповторний).

2. Дібрати синоніми до слів: *розгалужуватися, долати, гуртуватися.*

3. Скласти план (о р і є н т о в н и й : 1. Заповітна ріка запорожців. 2. Унікальна особливість Дніпра – пороги. 3. Між порогами – забори. 4. Острів Хортиця: а) як пояснюють походження назви; б) тут була найперша Січ; в) найбільший дніпровський острів. 5. Нижче Хортиці – Великий Луг: а) царство плавнів, озер та річок; б) вкрита лісом низина; в) місце праці козацтва, захист од ворогів; г) значення в духовному житті запорожців. 6. Нині Великого Лугу й порогів не існує).

4. Усно детально переказати текст.

ЧОРТОМЛИЦЬКА СІЧ

Для захисту від іноземних поневолювачів в Україні на рубежі XIV – XV століть були створені власні збройні сили – козацтво.

До лав козацтва вступали наймужніші люди. На них чекали військові походи й битви. Але козаки не тільки воювали. Вони бралися за плуга, полювали хижого звіра, годували худобу, займалися ремеслами. Козаки

засновували хутори й села, будували нові й відроджували зруйновані ворогами міста й містечка.

У пониззі Дніпра, за порогами, на дніпровських островах козаки створили систему укріплень. Козацька фортеця, захована в плавнях, густих заростях лози й очерету, була для ворогів неприступною. Укріплення з дерев називали «засіками». Від цього слова одержала свою назву Січ. Запорозькою Січ назвали тому, що лежала вона за порогами.

Кілька разів Січ змінювала своє місцеперебування. Вважають, що спершу вона знаходилася на острові Хортиця. Там у середині XVI ст. князь Дмитро Вишневецький спорудив укріплений замок. Пізніше пристановищем Січі став острів Томаківка, згодом – інший дніпровський острів – Базавлук. Повстанське військо Богдана Хмельницького сформувалося, коли Січ перебувала на Микитиному Розі.

Найдовшу історію мала Чортомлицька Січ. З нею пов'язані життя й діяльність славетного отамана Івана Сірка.

Зовні ця Січ нагадувала місто-фортецю. З лівого боку її омивала річка Чортомлик, з правого – річка Прогной. За фортецею протікала ріка Скарбна. Урвисті береги цих трьох річок правили за природне укріплення.

З четвертого боку Січ виходила в поле. Тут знаходився вал із бійницями, що укріплювався частоколом із загострених паль. З цього боку стояла велика оборонна башта, а перед нею було влаштоване земляне укріплення для гармат.

Вийти з Січі можна було через вісім вузьких проходів («форток»). Узимку запорожці на всіх річках навколо Січі вирубували кригу, утруднюючи цим доступ до фортеці.

У центрі Січі на майдані стояла церква, а довкола неї – 38 куренів. Це були великі дерев'яні хати, криті очеретом або шкурами. На майдані стояли будинки старшини. Малася тут і пушкарня, де зберігалися гармати.

У куренях постійно жила залога Січі. Більша частина козацтва та сім'ї запорожців мешкали в зимівниках, а згодом – у селах на території Січі. З другої половини XVII ст. всі ці землі почали називатися «Вольності Війська Запорозького».

Чортомлицьку Січ було спалено й зруйновано за наказом царя Петра I після того, як частина старшини й козацтва перейшла на бік гетьмана Мазепи. (За *О. Апанович.*) (353 сл.)

Завдання.

1. Пояснити лексичне значення слів: *зимівник* (тут: козацький хутір), *залога* (військові, що здійснюють охорону), *частокіл*.

2. Дібрати синоніми до слів: *башта, майдан, славетний, урвистий*.

3. Скласти план вибіркового переказу: опису Чортомлицької Січі (місцевості) (о р і є н т о в н и й : 1. Січ нагадувала фортецю. 2. З лівого боку – Чортомлик, з правого – Прогной. 3. З четвертого боку – поле: а) вал з бійницями, частокіл; б) оборонна башта; в) земляне укріплення для гармат. 4.

Як можна було вийти з Січі. 5. Майдан у центрі: а) довкола церкви – 38 куренів; б) будинки старшини; в) пушкарня).

4. Усно переказати опис Чортомлицької Січі.

БИТВА ПІД ЖОВТИМИ ВОДАМИ

З усієї України сходилися до Богдана Хмельницького на Січ люди. Задумавши вгамувати невідворотне народне повстання, польський гетьман Потоцький вирядив проти козаків чимале військо. Разом із поляками на Січ ішли реєстрові козаки. Це були православні українці, лише службою зобов'язані польському королеві.

Довідавшись про наступ поляків, Хмельницький узяв із Січі гармати й військові клейноди та на чолі свого війська вийшов ворогам назустріч. Біля Жовтих Вод козаки стали табором. Закликані Хмельницьким на допомогу татари спинилися неподалік.

Річка Жовті Води – притока Інгульця. У своїх верхів'ях вона утворює дві гілки. Більша з них, західна, називається Жовтою річкою. Менша, східна, зветься Очеретною балкою. Ці дві гілки утворюють півострів. У XVII столітті він був вкритий лісом, густим та непролазним, що звався тоді Чорним. Цей півострів був приступним лише з одного боку.

Хмельницький розумів, що польське військо Жовтих Вод не обмине. Ця місцина лежала якраз на шляху до Січі. При лівому березі річки й засіли козаки, обгородивши свій табір земляним валом та скованими возами.

Одночасно Хмельницький поспішив назустріч реєстровим козакам. Він зумів пробудити в цих людях таку ненависть до загарбників, що вони приєдналися до запорожців. Польське військо підійшло до Жовтих Вод. Шляхтичі отаборилися на правому березі. На лівий берег козаки їх не пустили.

Битва розпочалася 5 травня 1648 року. Вона тривала кілька днів. Польське військо змушене було відступити назад, до балки Княжі Байраки. Передбачивши цей відступ, Хмельницький послав у балку загін піших козаків. До того ж, там у засідці сиділи татари. Наскочивши на поляків ззаду, вони заходилися «крутити веремія», як називали їхній звичай накидати на ворогів аркани, галасувати, топтати людей кіньми. Намагаючись сховатися в лісі, польські вояки падали в ями, задалегідь викопані козаками. Військо Хмельницького сунуло на ворогів, як хмара.

Польські воєначальники були захоплені в полон. Ті, що лишилися живими, склали зброю.

Жовтоводська битва мала для українців таке ж значення, як для русичів битва Куликовська. Тут було покладено край ярму Польщі над Україною. (За Д. Яворницьким.) (309 сл.)

Завдання.

1. Пояснити лексичне значення слова *клейноди* (військові знаки, атрибути влади, які вживалися старшинами відповідно до посади).

2. Дібрати синоніми до слів: *вгамувати, обгородити, галасувати*.

3. Записати на дошці: *5 травня 1648 року, військові клейноди, Інгулець, Жовта річка, Очеретна балка, балка Княжі Байраки, «крутити веремія»*.

4. Скласти план тексту (о р і є н т о в н и й : 1. Сходилися на Січ люди: а) польське військо вирушило проти запорожців; б) участь у поході реєстрових козаків; в) Хмельницький вийшов ворогам назустріч. 2. Непроступний півострів у верхів'ях ріки Жовті Води: а) дві гілки у верхів'ях Жовтих Вод; б) зарослий хащами півострів; в) місцина на шляху до Січі. 3. Хмельницький у стані реєстрових козаків. 4. Польське військо на правому березі Жовтих Вод. 5. Битва під Жовтими Водами: а) початок битви; б) відступ ворогів; в) засідка в балці; г) татарський звичай «крутити веремія»; г) ями-пастки в лісі; д) закінчення битви. 6. Значення битви під Жовтими Водами для українців).

5. Написати детальний переказ тексту.

МИКИТА ГАЛАГАН

Козак Микита Галаган перехрестився й пішов на гору, де біліли намети польського табору. Він знав, що йде на муки і на смерть, але вагання в його серці не було.

Коли стало видно вириті ворогами шанці, Микита впав на землю, почав плазувати, навмисне час від часу підводячись, аби вороги його побачили. З окопів вибігли поляки. Вони одібрали в Галагана зброю, скрутили йому руки й повели до гетьмана Потоцького.

Галаган розумів, що мордування йому не минути. Поляки повірять тільки в те, що він говоритиме під час катувань. Тому він вирішив не зразу говорити свою вигадку. Він сказав, що війська в Хмельницького небагато.

Гетьман Потоцький наказав покликати ката. Той розпik залізо. Галаган прикусив собі язика, щоб не почули вороги, як козак стогне.

За годину тяжко катований Микита обізвався, щоб спинили ката, бо має щось сказати. Він розповів, що війська в Хмельницького багато, та він із ним таїться. Хоче оточити поляків з усіх боків та знищити.

Галаган побачив, що вороги повірили. Лишилося відвернути польське військо від битого шляху, бо, тікаючи ним, вороги могли б оборонятися.

- Ясновельможний гетьмане! – обізвався козак. – Якщо підете битим шляхом, не уникнути вам рук Хмельницького. Мені ж його руки тепер страшніші за ваші. Я проведу вас манівцями.

Не всі шляхтичі повірили полоненому. Тоді Потоцький наказав козакові встромити руку у вогонь на доказ того, що він говорить по щирості.

Галаган зблід, як крейда, проте не вагався. Які вагання? Воля рідного краю дорожча за руку одного козака. Він рішуче наблизився до вогню й

устроїв у нього ліву руку. Пішов дух печеного м'яса. Сили покинули Микиту, світ в очах замутився, він упав непритомний.

Наступного ранку Галаган із замотаною рукою повів шляхтичів до лісу. Дорога була вузькою. Невдовзі дійшли до засіки, яку Микита сам нарубав зі своїми козаками. З годину прогаяли, поки розтягли засіку.

Далі дорога повела над байраком...

Микита знав, що тут перестріне ворогів Перебийніс, що ззаду на польське військо вдарять полки Нечая й Богуна. Та й сам Хмельницький недалеко.

Галаган розумів, що буде йому смерть од польської шаблі, проте не мав думки тікати. Він розумів, що рука скалічена назавжди, а життя каліки його не приваблювало. Микита відчував, що виконав свій обов'язок: він допоміг здобути перемогу над ворогом, і та перемога допоможе Україні вирватися на волю. (За А. Кащенком.) (364 сл.)

Завдання.

1. Пояснити лексичне значення слів: *шанці* (окопи), *засіка*, *манівці* (обхідний, непрямий шлях), *байрак* (яр, схили якого поросли лісом).

2. Скласти план тексту (о р і є н т о в н и й : 1. Микита пішов до ворожого табору. 2. Катований козак обізвався. 3. Відвернути ворогів від битого шляху. 4. Випробування. 5. Галаган повів шляхтичів (У лісі): а) вузька лісова дорога; б) годину розтягли засіку; в) дорога над байраком. 6. Микита виконав обов'язок).

3. Написати стислий переказ, увівши до тексту самостійно складений опис місцевості (лісова дорога, байрак).

РОЗМОВА З КРИВОНОСОМ

Я йшов довго. З лівого боку вставала панорама Чорної гори. Вершини гір з правого боку білили торішнім снігом. За горами стелилася широка долина Пруту.

Дорога була мені знайома. Я проходив тут торік чи позаторік. Та раптом я перестав її впізнавати. Трапились густі зарості, і стежка загубилася.

Дорогу перегородила засіка. Я відважно пішов на приступ, який чимало коштував моєму вбранню та шкірі. Та кінець кінцем я здолав цей бар'єр.

Невдовзі я знов опинився перед засікою. Ця була якась дивовижна. Вона нагадувала ті військові укріплення, які робили козаки в XVI – XVII століттях. То був зрубаний ліс! Не зрубаний власне, а притятий. Деревя були надрубані й пригнуті, переплутані між собою гілляками. Вони утворювали справжню стіну.

Кому була потрібна така стіна серед тихої і мирної Гуцульщини?

Я сів спочити. Ліг і подрімав у затінку. Потім пішов уздовж засіки, вибираючи місце, де можна було перелізти.

Кілька разів я провалювався разом із перегнилою гіллякою. Але перебравшись через засіку, я був потішений. Там була царинка, покоси, сліди людської руки.

Я пішов царинкою. Попереду виднілося джерельце з густою зеленою травою навколо. Тут з-за дерев викотилося дві вівчарки й кинулися до мене. Я спинився, щоб не дратувати їх. Собаки наблизились, і я остовпів. То були ведмеді!

Раптом за деревами хтось свиснув, ведмеді спинилися й повернули назад. З-за дерев з'явився дуже старий чоловік, засушений літами, але ще бадьорий та сильний. Обидва ведмеді, як щенята, пішли з одного й другого його боку.

Я зняв капелюха, привітав старого. Пояснив, хто я, звідки, спитав ім'я дивного чоловіка.

- Я – Максим Кривоніс, коли чув, - сказав він і показав на свій гострий, орлиний ніс, скривлений від давнього удару шаблею. – Люди думали, що я вмер від чуми. Але це неправда! Я пішов із війська, коли гетьман не послухав мого слова і прогавив час, коли ми могли Польщу в свої руки взяти. Гетьман думав, як дійти згоди з панами і як дотримати булаву до смерті та ще й синам віддати. Я не хотів робити заколоту в війську й виїхав тихенько, щоб ніхто не знав, навіть сам гетьман. З того часу я живу тут.

Кривоніс застиг у величній поставі. Він махнув рукою, ревнув гарматний постріл.

Я стрепенувся – і прокинувся. Над стіжком, під котрим я задрімав, повисла сиза хмара. В горах гримів грім. (За М. Грушевським.) (364 сл.)

Завдання.

1. Пояснити лексичне значення слів: *панорама* (вид на місцевість), *царина* (пасовище біля села, вигін), *засіка*.

2. Дібрати синоніми до слів: *заколот*, *дратувати*, *прогавити*.

3. Скласти план (о р і є н т о в н и й : 1. Гірська панорама. 2. Перестав упізнавати дорогу: а) стежка втекла; б) на приступ засіки; в) нова засіка – притятий ліс; г) перепочинок. 3. Царина за засікою. 4. Не собаки, а ведмеді. 5. Розповідь Кривоноса. 6. Прокинувся).

4. Зробити усно стислий переказ тексту від третьої особи.

НАЙДА

Монах Іван Найда увійшов до своєї келії. Зробивши необережний рух, він штовхнув стіл, з якого впало щось важке. Найда нахилився й намацав на підлозі велику проскуру.

Роздивляючись так дивно знайдену проскуру, монах помітив, що внизу на ній щось написано. Підійшовши ближче до лампади, що жевріла біля ікони, він прочитав: «О здорові раба Божого Івана Найди, гетьмана правобережного українського».

Слова ці примусили Найду здригнутися всім тілом. Це що – глум чи фатальне пророцтво? Кому відомо про його козацьке минуле? Хто зробив на проскурі цей страшний напис?

Непомітно для самого себе Найда відчувши голод, відкусив добрий кусень проскури. Нараз він відчув у роті щось неістівне...

Найда витягнув із рота м'якушку і помітив у ній клаптик паперу. Тремтячими від хвилювання руками підніс його до лампадки. Папірець був списаний дрібними літерами. Записка була розірвана. Найда хутко зняв із ланцюжка лампадку, поставив її на столі і почав обережно розламувати проскуру. Витяг ще клапоть, приклав до того, який уже був у нього. Тепер записка набрала такого вигляду:

«Року Божого 1750 я, раб Божий, козак запорозький.... Закопав скарб. Ціле життя моє збирав гроші, щоб прислужитися вітчизні моїй. Зібрав червінців два казани, діамантів казан. Тому, кому належить визволити наш край з неволі, тому відкриваю таємницю, на того надіюсь. Доїдеш до річки Саксаганки, поверни коня і поїдь лівим берегом угору проти течії. Наступного дня надвечір побачиш високу кручу, а на вершині її великий сірий камінь, подібний до голови вепра. Сядь на той камінь, ніби на праве вухо, й побачиш гай, а в гаю розчахнутий дуб. Одну його половину розбила блискавка, друга росте. Пройди під похилою стороною, відлічи сто кроків уперед, там, під землею на півсписа лежить камінь. Стань на тому місці на Петра й Павла і відлічи на схід сонця сімдесят три кроки»

Найда склав записку й сховав на грудях. Радість і почуття чогось надзвичайного наповнювали його серце. Він відчував, як за спиною в нього виростають могутні крила.

Найда підійшов до свого ложа, щоб узяти патерицю й чотки та піти до церкви. Він простяг руку, але з криком відсахнувся... Замість чоток на ложі лежали спис і довга низка куль. (За М. Старицьким.) (340 сл.)

Завдання.

1. Пояснити лексичне значення слів: *проскура* (ритуальний хліб для обряду причастя), *лампада*, *фатальний* (неминучий, невідворотний), *патериця*, *чотки*, *келія*.

2. Дібрати синоніми до слів: *хутко*, *відсахуватися*, *розчахнутий*.

3. Пояснити написання слова *півсписа*.

4. Скласти план тексту (о р і є н т о в н и й : 1. Знахідка в келії: а) напис на проскурі; б) глум чи пророцтво? в) відчув щось неістівне; г) ще один клапоть. 2. Що прочитав Іван Найда: а) збирав гроші, щоб прислужитись вітчизні; б) лівим берегом Саксаганки проти течії; в) сірий камінь на вершині кручі; г) розчахнутий дуб у гаю; г) за сто кроків – камінь під землею; д) 73 кроки на схід сонця. 3. Ніби вирости крила. 4. Спис та кулі на ложі монаха.)

5. Написати детальний переказ.

РОЗБІЙНИКИ

Їхали козак із козачкою. Розмовляли вони про те, як житимуть укупі, як господарюватимуть разом. Їхали шляхом, не дивлячись навкруги, поки не почули, що десь поблизу шумить млинове колесо. Оглянулись і побачили темні гаї з усіх боків, а праворуч якийсь хутірець. Вони зрозуміли, що збилися з шляху.

Козак завернув волів до хутірця. Під'їхавши до першої хатки з краю, вони стріли молодицю з дитиною на руках і поспитали, де шлях. Та сказала, що дорога тепер небезпечна. Та хіба все переслухаєш, що говорять, хіба настрахаєш козака?

От уже хутірець зник з очей, і млин не шумить. Їдуть вони гаєм, то спускаючись до Дніпра, чуючи його прохолоду, то знову піднімаючись високо, прислухаючись до сплесків дніпрової хвилі.

А гай усе темнів. Спершу він оступав шлях, потім зник. По обох боках висилося голе каміння, а на ньому, наче настромлені стрілки, сосни чорні. Внизу бився Дніпро.

Раптово накинулася на них орда людей. Міцні руки спинили віз, вхопили Галю, притиснули козака. Галя тільки скрикнула, боротись почав козак...

Недовгою була боротьба. Хтось упав і застогнав. Козак захитавсь і впав коло Галі. Вона схопила його і притулила до себе. Вся орда побивалася коло вбитого товариша. Страшний плач чувся.

Та ось хтось наблизився. Галя міцніше притулила до себе козака свого й поглянула... Коло неї стояв молодий парубок, наче квітка в'яла. Як зглянулись їхні очі, він затрепетав.

- Галю, - промовив парубок, трохи не падаючи коло неї. – Галю, сестрице! Чи ти пізнала брата свого меншого?

Менший брат покликав інших братів, вони прийшли з-за дерев, обличчя в них такі страшні, такі чудні... Галя вже все зрозуміла. Вона побачила старшого брата мертвого під дубом і зрозуміла, що забив його її козак.

Чудно якимось усе змішалось в голові у Галі. Вона кинулася бігти до Дніпра. За нею брати по сліду, та дніпрові хвиля вже далеко понесла сестру. (За казкою *Марка Вовчка.*) (291 сл.)

Завдання.

1. Скласти план вибіркового переказу «В дорозі».
(о р і є н т о в н и й : 1. Збилися з дороги. 2. Завернули до хутірця. 3. Їдуть далі: а) то спускаючись до Дніпра, то піднімаючись високо; б) гай оступав шлях, потім зник; в) по обох боках дороги – чорне каміння; г) чорні сосни на скелях).

2. Зробити усний вибірковий переказ уривка «В дорозі».

ГАЙДМАКИ

Вузькою стежкою їхали двоє парубків. У лісі було тихо й урочисто. Несподівано тишу перервав протяглий, мов стогін, звук. Це був крик пугача. Хлопці схопилися за зброю. Адже такого не бувало, щоб пугач удень пугав.

Наче з-під землі вирости троє озброєних з ніг до голови козаків і заступили хлопцям дорогу. Коней схопили за вуздечки.

- Хто такі? Куди їдете? Чого? – суворо запитав старший козак.

- Лисянські селяни, - промовив парубок, - шукаємо гайдамаків. Хочемо просити оборони від панів і ксьондзів. Полковник Залізняк був у нас і радив шукати гайдамаків у Лебединському лісі.

Один із козаків відвів убік коней, двоє інших скрутили гостям руки та зав'язали очі. Тому парубки не могли скласти й найменшого уявлення про місцевість, якою їх вели.

Проте відчувалося, що місцевість ця була дуже нерівна. Інколи здавалося, що вони піднімаються на кручу, потім відчувалося, що спускаються схилом. Ноги спотикалися об коріння дерев, попадали у вибоїни та ями. Якийсь час, здавалось, ішли через болото.

Було душно. Важка й нерівна дорога стомлювала. Раптом наказали нахилитися, і хлопці відчули, як війнуло прохолодною вогкістю. Під ногами тепер не відчувалося ні листя, ні сухих гілок, що вкривали землю в лісі. Кроки зазвучали лунко й дзвінко. Не було сумніву в тому, що їх вели підземним ходом.

За чверть години знову війнуло сухим, нагрітим повітрям, напоєним лісовими пахощами. Значить, вони вийшли з підземного коридора. Нарешті хтось розв'язав хлопцям руки й познімав пов'язки з очей.

Вони стояли на дні глибокого яру чи ущелини. З усіх боків були порослі лісом і дикими кущами круті урвища. Напівповислі сосни з вивернутим корінням, яке нагадувало гігантських змій, страхотливо чорніли над урвищем.

Праворуч і ліворуч горіло кілька вогнищ, над якими висіли великі казани. Навколо вогнищ лежали й сиділи люди. Збоку стояли розсідлані коні.

Глянувши на страшенні кручі, які стискали ущелину, хлопці зрозуміли, що добутися сюди можна тільки підземним ходом. Та хоч як озиралися кругом, ніде не побачили й найменшого натяку на якусь печеру або вихід з підземного коридора. (За М. Старицьким.) (315 сл.)

Завдання.

1. Пояснити лексичне значення слів: *гайдамаки, ксьондз*.
2. Дібрати синоніми до слів: *урвище, ущелина, вибоїна*.
3. Записати на дошці: *Лебединський ліс, лисянські селяни*.
4. Скласти план тексту (орієнтовний: 1. Двоє на лісовій стежці: а) дорогу заступили козаки; б) порада полковника Залізняка. 2. До гайдамаків: а) скрутили руки, зав'язали очі; б) відчувалося, що місцевість нерівна; в) підземним коридором; г) вийшли на повітря. 3. На дні ущелини: а) порослі лісом і кущами урвища; б) страхотливо вивернуті сосни; в) люди навколо вогнищ; г) добутися сюди можна тільки підземним ходом).

5. Написати детальний переказ тексту.

НА СІЧІ

У запорожців існував гарний звичай: біля всякого статечного козака мав бути хлопець-підліток. Ті хлопці звалися джурами. Джура доглядав коня та зброю свого названого батька-запорожця, ходив разом із ним у походи й навіть у битвах ставав йому в пригоді, набивав рушницю, викресував вогонь на люльку та приносив пити.

Таким хлопцям доводилося зазнавати багато всяких пригод та небезпеки. Через те, доходячи парубочих літ, вони ставали найзавзятішими козаками.

Знаючи такий січовий звичай, запорожець Петро Рогоза, почувши, що його батько й мати в Україні померли, а брати Демко, Гнат та Василь лишилися без притулку, привіз їх усіх на Січ. Демка він приписав до куреня козаком, бо йому пішов уже двадцятий рік, тринадцятирічного Гната віддав за джуру до полковника. Меншого ж брата Василя, якому минуло лише десять літ, вирішив віддати на послуги кухарям, аж поки підросте.

Незабаром козацтво подалося Дніпром на Чорне море. З військом пішли Демко та Гнат.

Січ немов заснула або вимерла. Поміж куренями тинялися тільки немічні діди. Більшість кухарів теж пішла за військом, а ті, що лишилися на Січі, не мали для кого варити страви.

Василь вештався біля січових окопів. Бо ж навкруг Січі були глибокі рівчаки, а понад рівчаками високі земляні вали, обплетені лозою, щоб не обсипалися. На північ од січового майдану височіла башта. З неї, як на долоні, було видно безкраї зелені плавні, що запорожці називали Великим Лугом. По тих плавнях сріблом виблискував Дніпро з притоками – річками Скарбною й Підпільною. Річки підбігали до самої Січі.

Василь побачив затоку, а в затоці човни. Він побіг з високої гори до затоки, жваво вскочив у каючок, одв'язав його від верби й відіпхнув од берега. Весло було для хлопця важкеньке, але він, узявши його за середину, спромігся закласти в уключину й почав гребти.

Човен потрапив на бистрину. Його підхопило, мов трісочку, й понесло понад берегом. Василь почав гребти дужче, але човен крутився, бився об верби, що росли у воді вздовж берега. Течія вирвала хлопцеві весло з рук. Човен несло все швидше. От уже й Січ зникла з очей, і тільки один золотий хрест над церквою, сяючи понад деревами, показував, де вона лишилася.

На щастя, Василеву пригоду побачив старий запорожець Очерет, що рибалив з каюка нижче Січі. Він наздогнав хлопцевого човна, причепив до свого й потяг до берега.

Довідавшись, що Василь нудьгує в Січі без братів, старий пожалів його, привів до свого куреня, подарував вудку й з того дня почав брати хлопця з собою рибалити. (За А. Кащенком.) (351 сл.)

Завдання.

1. Пояснити лексичне значення слів: *джура, курінь, каюк, уключина, плавні*.

2. Дібрати синоніми до слів: *статечний, завзятий, тинятися, нудьгувати, окопи, башта*.

3. Записати на дошці: *запорожець Петро Рогоза, річки Скарбна й Підпільна, козак Очерет*.

4. Скласти план (о р і є н т о в н и й : 1. Гарний козацький звичай: а) що робив джура; б) ставали завзятими козаками. 2. Брати-сироти на Січі: а) найстарший Демко – козак; б) Гнат – джура в полковника; в) Василя – в кухарчуки. 3. Козацтво пішло в похід. 4. Василь оглядає Січ: а) навкруги – рівчаки; б) над рівчаками – вали; в) на північ од майдану – башта; г) Великий Луг; г) Дніпро з притоками. 5. Пригода з каючком: а) важке весло; б) на бистрині; в) все далі від Січі. 6. Порятунок).

5. Зробити усний детальний переказ тексту.

В СТЕПУ

З першої ж хвилини Шевченко відчував себе в солдатському строю безпорадним. Усе його єство протестувало проти цього насильства, безглузлого фізичного виснажування. Цей внутрішній опір підсвідомо надавав його рухам незграбності.

Муштра тривала добрих дві години. Потім було навчання. Шевченкові дали рушницю, навчили розбирати й збирати її. Після цього – знову муштра. По тому довелося задихатися від смороду в розпеченій сонцем казармі. Махорковий дим їв горло й очі. Боліла голова, нестерпно нили натруджені ноги. В душі бився розпач від свідомості того, що він приречений на фізичні муки й духовне отупіння.

Спливав день за днем, і кожен з них був точним повторенням минулого. І ось прийшла неділя.

Як завжди, вранці розбудив його барабан. Як завжди, вивели солдатів на перевірку. Після сніданку їх повели до церкви, а потім усі розійшлися хто куди.

Шевченко обігнув церкву й пішов курною вулицею, заваленою сміттям. Пройшов повз будинок священика й чепурні офіцерські будиночки. Далі пішли дерев'яні, потемнілі від часу хати уральських козаків. Ще далі – жалюгідні подоби людського житла, непобілені, обмазані глиною. Їхні низенькі пласкі дахи були на рівні людського зросту, а вікна біля самої землі.

Вийшовши нарешті з Орська, Шевченко крутим берегом збіг до Уралу. Він пішов уздовж ріки і йшов довго-довго, заглиблений у свої невеселі думи. Річка крутим звивом повернула убік, а Кобзар все йшов і йшов. Врешті-решт він зупинився і повів навкруги очима.

Неосяжний степ замкнув навколо нього свою круглу пласку чашу, вкриту блакитною півкулею неба. Тихо й порожньо було тут, ані птахів, ані тушканчика, ані цікавого ховрашка.

Один! Один! Не існує гіршої муки для митця, ніж бути позбавленим змоги творити...

У розпачі впав він обличчям у траву і розридався. Розпач наче танув у сльозах і відступав од душі. Поступово замість одчаю душа його сповнювалась рішучістю. Шевченко звівся на ноги. Погляд його став твердим. Розмашним кроком рушив він цілиною, підминаючи шпичасті будяки й сіруватий полин.

У казармі було майже порожньо. Шевченко відчинив свою шафу, взяв кілька схованих там аркушів паперу, пішов у степ, за вали.

Там, на березі тихої Орї, порослої густим очеретом, зшив він собі малесеньку книжечку й записав до неї свій перший невірний вірш. (За З. Тулуб.) (347 сл.)

Завдання.

1. Пояснити лексичне значення слова *цілина* (ніколи не орані, не оброблювані землі).

2. Дібрати синоніми до слів: *незграбність, виснажування, жалюгідний*.

3. Записати на дошці: *ріка Урал, річка Оря*.

4. Скласти план тексту (о р і є н т о в н и й : 1. Внутрішній опір Шевченка солдатчині: а) безпорадність у строю; б) втома після муштри; в) розпач у душі. 2. У неділю всі розійшлися. 3. На вуличках Орська: а) курна вулиця поза церквою; б) дім священика, будинки офіцерів; в) хати уральських козаків; г) жалюгідні подоби житла. 4. У степу: а) крутим берегом до Уралу; б) ріка повернула вбік; в) неосязність степу. 5. Гірка мука для митця – не мати змоги творити. 6. Душа сповнилась рішучістю. 7. Перший невірний вірш).

5. Написати детальний переказ тексту.

БАБУСЯ

Бабуся була невеличка, висохла і тонка. На темному її обличчі життя залишило зморшкувате своє письмо, а очі були схожі на дві бездонні криниці. Дід теж був сухенький, тоненький, як дубова жердка, на яку одягли полотняну сорочку навипуск і підперезали поясом.

Бабина та дідова хата стояла над шляхом, біля самісінького лісу. Ця зовсім нікудишня хата по вікна загрузла в землю. Вона була підперта стовпами, щоб не розлізлись чи не повтікали на всі боки її стіни

З одного боку до хати прилягало одне крило городу, а з другого – друге. На кожному крилі росло по великій груші. Груші були старі., дрімучі, але щовесни цвіли по-молодечому густо й пахучо. Під осінь і восени вони обсипали додолу такий грушкопад цукристих дичок, що й не визбираєш їх усіх.

На кожному крилі росли кущі барвінку. Здавалося, що він і зимою зеленіє, бо коли танули сніги, то на світ пробивалось його цупке зелене листя, не змучене холодом, не скалічене морозом. А коли повітря ставало поматеринськи м'яким та лагідним, барвінок зацвітав. А зацвітав він так, немов дитячі очі землі дивились на тебе довірливо.

Баба гнівалася, коли зривали барвінковий цвіт. Вона взагалі ніколи не могла примиритися з тим, що квітку зривають. Яка б це квітка не була – чорнобривці чи ружі, звичайнісінькі калачики чи настурції, лісові дзвоники чи ромашки.

Тим більше бабусю гнівило, коли хтось необережно збивав на городі картопляний цвіт, коли хтось зривав цибулю зі стрілкою, яка згодом могла б дати насіння. Тоді баба чорніла, бурчала про якийсь каміння замість сердець, про чиїсь хижі пазурі замість пальців. Тоді до баби ніхто не підступався. А коли вже доводилось звертатися, говорили таким вибачливими, елейними голосами, що найтвердіший віск міг розтанути. Тільки баба ще довго не танула, їй не відходило її серце.

Любила вона кожну рослину, і, здається, кожна рослина відповідала їй такою ж любов'ю. (За Є. Гуцалом.) (300 сл.)

Завдання.

1. Пояснити пряме та переносне значення слова *елейний*.
2. Розкрити значення фразеологізму *відходило серце*.
3. Скласти план (о р і є н т о в н и й : 1. Якими були бабуся й дід. 2. Хата над шляхом. 3. Город та дві груші. 4. Барвінок на городі. 5. Баба гнівалася, коли зривали цвіт. 6. Вона любила кожну рослину).
4. Написати детальний переказ тексту.

У ПОВОЄННОМУ КИЄВІ

Кияни знають, що від Сінного базару, а також через подвір'я парного боку Житомирської вулиці можна потрапити на край урвища, з якого біжать униз стежки на Поділ. Золотої осені тут дуже гарно, тихо, ніхто б зроду не сказав, що близько велике місто. Під горою поп'ялися садки, мирно в долині розташувалися подвір'я нащадків славних колись кожум'як, гончарів, дігтярів та інших ремісників, колись давно відсунутих до Дніпра в ці яри більш багатими цехами. Між Гончарівкою й Дігтярами вип'явся високий обривчастий згірок із загубленою назвою.

Коли сісти на цім белебні, очей не одірвеш од церкви Андрія, збудованої Растреллі, так вона мило підноситься над Дніпром. Над нею мчать швидко розметані хмари, і важко позбутися уяви, що будова не рухається й не пливе кудись у далеч за Дніпро.

Дорка рушила сюди просто з вокзалу, ще не знайшовши притулку, не питаючи адреси лікувальних закладів. Потім їй скортіло пройти через Хрещатик, який востаннє бачила за німців і чимало пролила через нього сліз. Він був жахливий тоді й пустельний, поруйновані будинки лежали по обидва боки купами цегли, і вітер з Дніпра перебігав потворними нагромадженнями повалених стін.

Сьогодні Хрещатик видався іншим. Тепер без будинків видно стало, що це – величезний яр між двома горами, Хрещатий Яр Київської Русі, яка з

гори од Софії поглядала на це заросле хащами й дрімучим лісом урвище, а її мисливці били тут колись звіра.

Дорка знала з газет про відбудову Хрещатика, але такого не сподівалася. Наче все місто від старого до малого було тут, розкопувало руїни, розбирало цеглу, тягло рейки.

Дорка не зогляділася, як стала до якоїсь групи дівчат і давай копати, носити, співати, забувши про всіх своїх лікарів.

Тим часом стало заходити сонце. Воно трохи присліпило Дорку, зігріло й пригорнуло. Дівчина відчула, яка вона стомлена, як хочеться спати. Де ж таки – цілісінський день на ногах. Нехай уже завтра піде по тих лікарях.

На вулицях, нагрітих за день, було не холодно. Хрещатик уже тік асфальтованою рікою. Коли Дорка переходила його, почувла пісеньку цвіркуна. «Цвіркунець, цвіркунець, на тобі буханець!» - сказала дівчина, зупиняючись. А цвіркун ще голосніше подав голос. І це було чудо – серед великого міста чути хатній затишок. Отже, Дорка стала певна, що цвіркун віщує Києву мир і добробут. А тому й місяць видався їй лагідним, і руїни не такі вже страшні, і люди, що вряди-годи пробігали повз неї, були хоч і віддалені, а рідні. (За Ю. Яновським.) (396 сл.)

Завдання.

1. Пояснити лексичне значення слів: *кожум'яка, дігтяр, цех, белебень*,
2. Дібрати антоніми до слів: *потворний, нащадок*.
2. Скласти план тексту (о р і є н т о в н и й 1. Урвище біля Сінного базару: а) стежки на Поділ; б) садки та подвір'я під горою; в) Андріївська церква унизу. 2. Востаннє бачила Хрещатик за німців. 3. Яким Хрещатик видався сьогодні. 4. Вечірнє місто).
2. Написати стислий переказ тексту.

ПЕРЕХІД ЧЕРЕЗ ЧЕРВОНЕ МОРЕ

Близько чотирьох століть ізраїльтяни мешкали в Єгипті, і жилося їм досить непогано. Та ось трон посів новий фараон. Він вирішив, що чужоземці небезпечні для держави, і наказав винищити ізраїльські племена.

Від знищення ізраїльтян урятував пророк Мойсей. Саме йому, попри всілякі перешкоди, вдалося вивести своїх земляків з Єгипту. Втікачі вирушили на схід, до землі обітованої.

Спочатку Мойсей повів ізраїльтян старим караванним шляхом уздовж берегів Середземного моря. Пізніше мандрівники, остерігаючись охоронців приморських фортець, звернули зі шляху на південь, у пустелю.

Тим часом розгніваний фараон на чолі шестисот бойових колісниць кинувся за втікачами навздогін. Який жах відчували ізраїльтяни, коли з-за хмари куряви з'явилися грізні колісниця! Сповнені відчаю люди дивилися на воїнів, що неухильно наближались до них. Нещасні шкодували, що дозволили вивести себе з Єгипту. «Краще жити в рабстві, ніж загинути від рук жорстоких ворогів», - говорили вони. Саме тоді Мойсей уперше

зрозумів, що люди, яких він звільнив з полону, мають душі рабів. Пророк намагався заспокоїти ізраїльтян, переконував їх у тому, що Бог ніколи не кине свій народ напризволяще.

Коли настала ніч і на землю опустилася темрява, дорогу єгипетським воїнам заступила стіна вогню й диму. До самого світанку ця нездоланна перешкода не давала переслідувачам змоги рухатись.

Удосвіта Мойсей вийшов на берег моря. Простягнувши правицю, він наказав хвилям розступитися. Між двома валами вируючої морської води утворилася суша, якою ізраїльтяни швидко перейшли на протилежний берег.

Знавіснілий фараон кинувся за ним слідом. В ту саму мить, коли колісниці знаходилися посеред моря, Мойсей ще раз підняв правицю, і водяні стіни обрушилися на переслідувачів. За кілька годин хвилі викинули на берег уламки колісниць. Це були жалюгідні залишки славетної єгипетської кінноти. Ізраїльтяни були врятовані.

Перехід через Червоне море давно є предметом наукових суперечок. Питання це пов'язане з топографічним встановленням маршруту Мойсея. Оскільки в Біблії щодо шляху ізраїльтян через пустелю наявні певні замовчування і навіть протиріччя, чітко уявити собі цей маршрут неможливо. Всі спроби встановити шлях Мойсея мають характер гіпотези.

Три тисячі років тому західні береги Червоного моря, що нині сягають Суеца, простягалися значно далі на північ, аж до Гірких озер. Тепер у цій місцині знаходиться Суецький канал, проте колись тут були мілкі пойми, перерізані драговиною та вузькими смугами суші. Море, що його ізраїльтяни перейшли, не замочивши ніг, давньоєврейською мовою звалося Ям-Суф, що в перекладі означає «море комишу». Тільки в Новому Завіті зустрічаються пояснення, ніби йдеться про Червоне море. Проте в Червоному морі комишу зовсім немає, тоді як у болотяних околицях лагун його росте багато.

Якщо Біблейське Ям-Суф і є Гіркі озера, то чудо Мойсея має пояснення. Ізраїльтяни могли легко перейти болото, скориставшись мілким бродом та вузькими смугами суші. Зате єгиптяни на своїх колісницях, мабуть, потрапили до трясовини і загрузли. Могли вони й потонути, бо стрімкі північні вітри в цій місцині нерідко збурювали височенні хвилі, перетворюючи мілину на бездонну глиб.

На перший погляд, гіпотеза цілком переконлива. Проте вона має слабке місце. Єгиптяни повинні були чудово знати місцевість. Важко припустити, що вони могли виявити таку необачність.

Час минає. Висловлюються нові припущення. Біблія є невичерпною скарбницею мудрості і водночас книгою, що містить чимало таємниць. (За З. Косідовським.) (497 сл.)

Завдання.

1. Пояснити лексичне значення слів: *гіпотеза* (наукове припущення, яке висувається для пояснення певних явищ дійсності), *топографічний* (пов'язаний зі складанням карт; *топографія* розробляє методи знімання і

зображення земної поверхні на планах і картах), *маршрут*, *лагуна* (невелика за площею мілководна частина моря, відокремлена суходолом), *лабіринт*.

2. Пояснити значення та походження фразеологізму *земля обітована*.

3. Записати на дошці: *Біблія*, *Ветхий Завіт*, *Суецький канал*, *Ям-Суф*, *Гірки озера*.

4. Написати стислий переказ у науковому стилі на тему «Гіпотеза про перехід через Червоне море» (викласти лише суть гіпотези, аргументи на її підтвердження або заперечення).

КАМІННА ГОЛОВА

Колись у давнину, можливо, триста, можливо, чотириста років тому напали на нашу землю чужинці. Ридання й стогін залунали в кожному селі. Дими пожеж закрили сонце, гірські потоки стали червоними від крові.

У кожній оселі нападників зустрічали косами й топірцями. Кожен волів краще померти, ніж віддати на наругу свою матір, сестру, братів, ніж брести на прив'язі за чужим возом у неволю.

Лише один Архип, хоча й був найсильнішим парубком у селі, не захищав свою оселю й свою матір. Зачувши стукіт копит, кинув топірець і мерщій побіг до гір. Він навіть не відчував сорому, коли здалеку побачив, як горіла стріха, під якою зростав, як рідна ненька впала, скошена стрілою ворога. Безмежний страх гнав його через урвища й потоки, гнав геть від побоїща.

Він біг день, біг ніч, не чуючи землі під ногами. А потім упав ниць на плаю...

- Гей, легеню! Хто ти й куди йдеш? – почув він голос, тричі повторений гірською луною.

То питала його стара, посріблена сивиною ялина. Архип почав говорити про навалу орди, про спалене село й умираючу матір. Ялина вислухала, похитала кроною і задумалась. Нарешті спитала:

- Скажи, горе-легеню, яке лице було в твоєї матері, коли ти її покидав? Які очі були у неї?

Втікач мовчав, бо не бачив неньчиного обличчя, рятуючи себе. Бо ніколи не вдивлявся пильно в материні очі.

- Твоє серце порожне. Рідну матір віддав ти на поталу ворогам, рятуючи себе. Ти не любиш рідного краю, своєї оселі. Кому потрібний зрадник отчого дому? Розступіться, скелі, поглиньте того, хто не мав вітчизни! Хай лише камінна голова стирчить край плаю, нагадуючи іншим про того, котрий не пам'ятав материнських очей.

З гуркотом розступилися скелі, полум'я вдарило в небо. І він перетворився на камінну голову. (*Нар. легенда.*) (276 сл.)

Завдання.

1. Пояснити лексичне значення слів: *легінь*, *плай*.

2. Скласти план тексту (орієнтовний: 1. Напад чужинців на село. 2. Втеча легеня в гори: а) «Хто ти й куди йдеш?»; б) не бачив неньчиного обличчя; в) покарання за зраду. 3. Камінна голова серед гірських лісів).

3. Написати детальний переказ, завершити його самостійно складеним описом місцевості.

***

Я, нещасний Робінзон Крузо, зазнавши далеко від берега аварії під час страшної бурі, вийшов на берег цього непривітного, нещасливого острова. Решта корабельної команди потонула, а сам я був майже мертвий.

До кінця того дня я плакав, завдаючи собі суму думками про своє лихе становище. У мене не було ні їжі, ні притулку, ні одягу, ні зброї. Я не мав куди сховатись від ворогів.

Спочатку я навіть не знав, де я – на континенті чи на острові, в заселеній чи незаселеній країні. Неподалік од мене горбок, крутий та високий. Я пішов на розвідку. Насилу видершись на вершину горба, я з великим жалем побачив свою долю, побачив, що я на острові, оточеному звідусіль морем, без ніяких ознак землі за ним, коли не рахувати двох ще менших островів миль за десять на захід.

Я виявив також, що земля на моєму острові не оброблялась, а сам острів за всіма ознаками був заселений хіба що хижаками.

У першу ніч я зробив собі для ночівлі щось подібне до куреня. Наступного дня вирішив підшукати зручне місце для житла.

Шукаючи підходячого місця, я знайшов невеличку галявину на схилі невисокого горба, що спускався крутою стіною, так що зверху мені нічого не загрожувало. З цього боку в скелі була невелика заглибина, ніби вхід до печери, хоча насправді ніякої печери не було.

На цій зеленій галявині, перед самою заглибиною, я вирішив розкинути намет. Площадка мала завширшки не більше як сто ярдів, а завдовжки – приблизно вдвоє більше. Перед дверима розлягався немов моріжок. У кінці галявини гора дуже нерівно спускалася в низину до моря. Лежала ця площадка на північно-західному схилі гори й була в холодку цілий день, поки сонце не досягало заходу.

Протягом наступних днів я намагався обладнати своє житло, зробити його зручним та безпечним. (За Д. Дефо.) (244 сл.)

Завдання.

1. Пояснити лексичне значення слів: *ярд* (одиниця довжини, дорівнює 91,44 см), *миля* (одиниця довжини, відповідає 1853, 184 м).

2. Дібрати до тексту заголовки.

3. Скласти план тексту (орієнтовний): 1. Вийшов на берег після аварії. 2. З пагорба побачив свою долю. 3. Підхоже для житла місце: а) галявина на схилі горба; б) площадка перед заглибиною в скелі; в) гора спускається до моря).

4. Зробити усний стислий переказ.

ОСТРІВ МОНТЕ – КРИСТО

Настав вечір. Контрабандисти підготувалися до виходу в море. Осьомій їхній човен уже обминав маяк. Море було спокійним.

Едмон Дантес оголосив, що всім пора спати, за кермо стане він. Ніхто не сперечався. Контрабандисти давно переконались, що довіряти Дантесові можна цілком.

Невдовзі на обрії з'явився острів Монте-Кристо. За дві-три години можна було роздивитися найменші подробиці. Острів був як на долоні.

Це було мальовниче громаддя скель. У променях вранішнього сонця воно сяяло, переливалося всіма кольорами – від яскраво-рожевого до темно-синього. Гострими трикутниками дикі скелі здіймалися до хмар.

Коли човен пристав до берега, Дантес ніби між іншим спитав матросів, чи розташуються вони на спочинок у печері. Йому відповіли, що печер на Монте-Кристо немає. Така відповідь вразила Дантеса, наче грім. Адже скарб слід було розшукувати саме в печері! Проте він подумав, що печеру, про яку йшлося в старовинному заповіті, могло засипати обвалом.

Прихопивши рушницю, Дантес вирушив постріляти диких кіз. Насправді він мав намір оглянути острів. Вузькою стежиною він просувався між двома стінами прямовисних скель. Над стежкою нависло страхітливе каміння, подекуди поросле розлогими кущами й мохом.

Пильно придивляючись до скель, Дантес помітив зарубки, певно, зроблені людською рукою. Він був переконаний, що вони приведуть його до місця, де сховано скарб. Та цього не сталося. Кроків за шістдесят від гавані зарубки на скелях зникли. Перед Дантесом була величезна кругла скеля.

Тим часом контрабандисти розпалили багаття, насмажили м'яса й накраяли хліба. Пострілом рушниці вони подали Дантесу сигнал. Він якраз стояв над неглибокою ущелиною. Почувши постріл, він різко скинувся, незграбно похитнувся, скрикнув і зник з очей. Контрабандисти чимдуж кинулися до Дантеса. Його встигли полюбити, і прикрість, що з ним трапилася, засмутила всіх.

Його спробували перенести в човен. Проте біль у попереку та в нозі був настільки нестерпним, що від такої спроби довелося відмовитися.

Того ж дня контрабандисти повинні були рушати далі. Дантесові, який не міг поворухнутися, залишили рушницю, кулі, порох, сухарів та води. Домовилися, що не пізніше як за три дні контрабандисти повернуться по нього.

Зачекавши півгодини після того, як матроси пішли до човна, Дантес поповз на вершину скелі, звідки видно було море. На всіх вітрилах човен віддалявся від берега.

Дантес спритно скочив на ноги, підхопив рушницю й вистрибом подався до скелі, де нещодавно припинилися його пошуки. За мить він стояв на найвищій горі, немов тендітна статуя на масивному п'єдесталі. Навколо

безладно громадилися камінні скелі. Зрідка на них росли понівечені вітром дерева з химерно покрученими стовбурами та витким гіллям. Не було жодної стежки. Навкруги – ні душі. В морі – жодного вітрила. Навколо – нічого, крім блакитного неба та ясно-синього неба. (За О. Дюма.) (420 сл.)

Завдання.

1. Пояснити лексичне значення слів: *гавань* (прибережна частина водного простору, захищена від хвиль, вітру, течії, призначена для стоянки суден), *контрабандисти* (ті, хто незаконно перевозить товари або інші цінності через кордон).

2. Дібрати синоніми до слів: *обрій, зарубки, тендітний, химерний, понівечений, прикрість*.

3. Скласти план (о р і є н т о в н и й : 1. Човен рушив у море. 2. Острів на обрії. 3. Дантес на острові: а) вузькою стежкою між стінами скель; б) каміння над стежкою; в) кущі та мох на скелях; г) зарубки на камінні; г) велика кругла скеля. 4. «Прикрість», що трапилась із Дантесом. 5. На острові - сам).

4. Усно стисло переказати текст від першої особи (від імені Едмона Дантеса).

РОЗПОВІДНІ ТЕКСТИ

З ЕЛЕМЕНТАМИ ОПИСУ ПАМ'ЯТОК ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ

ЗБРУЦЬКИЙ ІДОЛ

Слово «ідол» грецького походження. Первісно воно означало «зображення», «образ». Синонімом до цього слова є слово «кумир», що, як вважають дослідники, означало «велетень».

Статуй богів, тобто ідолів, наші предки мали безліч. Кумири стояли в кожному поселенні, у кожному священному гаю, де відбувалися моління.

Визначною пам'яткою нашої історії є ідол Світовида, знайдений 1848 року в річці Збруч на Тернопільщині. У ріку кумир, певно, був скинутий ревнителами християнства. У воді ідол пролежав майже 900 років. Тепер ця скульптура знаходиться в Краківському археологічному музеї. Копію Збруцького ідола можна побачити в Києві, у сквері на Софійському майдані.

Камінний ідол являє собою чотиригранний стовп заввишки 2,7 м. На голові статуї – висока слов'янська князівська шапка. Голова має чотири обличчя, що дивляться на чотири сторони світу. Ці чотири обличчя – верхній ярус статуї.

Дехто з учених вважає, що ці чотири обличчя належать Світовидові, що вважається божеством світанку. Таке тлумачення відбилося в назві пам'ятки – ідол Світовида.

Інші науковці стверджують, що під однією шапкою зображено обличчя чотирьох богів: Мокоші, Лади, Перуна й Дажбога.

Мокоша – покровителька жіноцтва. Ця богиня піклувалася й про вологу: дощ, річки, струмки. Лада – богиня родинного вогнища, охоронниця сім'ї. Перун – володар грому й блискавки, покровитель воїнів. Дажбогові поклонявся увесь слов'янський світ, це сонячний бог світла й вогню, добра й достатку.

Другий ярус статуї зображує світ людей. На кожній із чотирьох граней стовпа ми бачимо людину з розведеними в різні боки руками. Цей своєрідний хоровод можна роздивитись, обійшовши навколо ідола. Очевидно, це зображення ритуалу, здійснюваного людьми на честь богів.

На останньому, нижньому ярусі зображено три обличчя підземних богів (на трьох гранях статуї). Дехто з науковців стверджує, що це може бути й триликий Велес, який, стоячи на колінах, тримає світ. Усі три обличчя Велеса зображені з вусами. Четверта грань порожня, мабуть, це спина божества.

Велес – один із найшановніших слов'янських богів, охоронець худоби, яка в давнину вважалася символом багатства, опікун ремесел та торгівлі.

Цілком зрозуміло, що прадавня статуя відбиває розуміння побудови світу нашими предками слов'янами. (За Г. Лозко.) (326 сл.)

Завдання.

1. Пояснити лексичне значення слів: *язичництво*, *археологія* (наука, що вивчає минуле на основі речових пам'яток, виявлених під час розкопок), *ритуал* (обряд, що супроводжує релігійну церемонію).

2. Дібрати синоніми до слів: *ревнитель*, *ярус* (поверх), *грань* (бік), *символ* (знак).

3. Записати на дошці: *ідол Світовіда*, *Мокоша*, *Лада*, *Перун*, *Дажбог* (Даждзьбог), *Велес*.

4. Скласти план вибіркового переказу – опису ідола (о р і є н т о в н и й):
1. Чотиригранний стовп заввишки 2,7 м. 2. Верхній ярус статуї (чотири обличчя під шапкою): а) лики божества світанку; б) інше тлумачення: обличчя Мокоші Лади, Перуна й Дажбога. 3. Другий ярус (зображення ритуалу, здійснюваного людьми). 4. Три обличчя на нижньому ярусі: а) обличчя підземних божеств; б) інша версія – триликий Велес держить світ).

5. Переказати усно опис статуї ідола.

ЯРОСЛАВ МУДРИЙ

Стояла холодна зима 1054 року. Лютий, виправдовуючи своє наймення, тріщав суворими морозами. У близькому до Києва Вишгороді на руках любого сина Всеволода помирав князь Ярослав. Його земна путь закінчувалась у сімдесят п'ять літ.

Мабуть, у ті останні години князь пригадував усе своє життя. На противагу батькові Володимирі та дідові Святославу він не любив воювати.

Прагнув клопотатися мирними справами. За часів його князювання Русь зміцнила зв'язки з багатьма європейськими державами, повела з ними жваву торгівлю. У монастирях процвітали ремесла й мистецтва. Сам Ярослав кохався в книжних премудростях, зібрав величезну бібліотеку, слава про яку линула далеко за межі Руської землі.

Та воювати князеві все ж доводилося. Час од часу в його землях з'являлися печеніги. Тоді князь, одклавши вбік рукописну книгу, брав до рук меч й вів дружину на ворога.

Одна з таких битв відбулася під Києвом 1037 року. Князю Ярославу вдалось остаточно розбити печенігів, і після цього вони ніколи більше не нападали на Русь. На честь цієї перемоги Ярослав наказав закласти храм Святої Софії.

За вікнами княжого терема холодними крильми бився лютневий вітер. Ярослав заглибився у спогади... А вранці на Русі почався перший день без нього.

Князя поховали у збудованому ним Софійському храмі. Величаву мармурову гробницю привезли з Візантії. На зразок античних гробниць Ярославова домовина має форму дому. Двосхиле віко над саркофагом нагадує дах.

Стіни гробниці прикрашено різьбленими зображеннями розцвілих хрестів (так зване «дерево життя»), виноградної лози, пальм, кипарисів, птахів, риб. Різьбу виконано у стилі давньохристиянського мистецтва.

На думку дослідників, Ярославова домовина азіатського, а не українського походження і виготовлена не в XI столітті, коли помер князь, а в VI чи в VII.

Шеститонний саркофаг встановлено в північній галереї Софійського собору. Колись це була великокнязівська усипальниця. Тут стояли камінні домовини Всеволода Ярославича, Володимира Мономаха та інших видатних діячів Русі. Проте час з-поміж усіх цих поховань зберіг єдине.

Важка кам'яна труна має вигляд вишуканий та урочистий. Це одна зі святинь нашого народу. (За М. Слабошпицьким.) (314 сл.)

Завдання.

1. Пояснити лексичне значення слів: *античний, галерея, віко.*
2. Дібрати синоніми до слів: *саркофаг, усипальниця.*
3. Записати на дошці: *Вишгород, 1054 рік, стиль давньохристиянського мистецтва, азіатське походження, великокнязівська усипальниця.*
4. Скласти план тексту (о р і є н т о в н и й : 1. Останні години князя Ярослава: а) прагнув клопотатися мирними справами; б) перемога над печенігами; в) храм Святої Софії. 2. Перший день без князя. 3. Поховання в Софійському соборі: а) привезена з Візантії гробниця; б) домовина має форму дому; в) різьба на стінах; г) походження труни; г) де встановлено саркофаг. 4. Одна з народних святинь).
5. Усно переказати текст (детально).

БОГОМАТІР ВОЛОДИМИРСЬКА

Найперші відомі нам давньоруські ікони датуються другою половиною XII століття. До того часу ікони привозили на Русь із Візантії. Так, у Десятинну церкву їх привіз із Херсонеса князь Володимир. Печерський монастир заупокував образи в Константинополі.

Чи не найпопулярнішою на Русі була ікона Володимирської Богоматері. Кораблем її привезли з Константинополя. Ця ікона – не тільки визначний твір візантійського живопису, вона – одне з найвищих досягнень світового мистецтва.

Боже Дитя зворушливо пригорнулося до Матері. З невимовним сумом Богородиця дивиться на нас. Радість материнства завжди перейнята тривогою за майбутню долю дитини, такої безпорадної на зорі свого життя... А на Дитинча Марії чекає доля безприкладна: мучеництво, слава, влада над душами мільйонів людей... Богородиця знає це. Вона передбачає майбутні страждання і майбутню славу Сина. Тому такий скорботний і такий світлий її погляд...

Ікона знаходилась у Вишгороді поблизу Києва. Звідси її підступно вивіз князь Андрій Боголюбський до столиці свого Суздальського князівства – Володимира-на-Клязьмі. Назва міста дала наймення славетній іконі. Пізніше Богоматір Володимирську було урочисто перенесено до Москви.

За легендою, ікона була написана покровителем художників євангелістом Лукою. Він зобразив Марію на дошці від стола, за яким Христос трапезував із Матір'ю. Проте мистецтвознавці стверджують, що ікона була створена значно пізніше, а не в I сторіччі, коли жив Святий Лука.

Первісні розміри ікони – 0,78 x 0,55 м. Від малювання автора на іконній дошці залишилися лише лики Марії та Божого Дитяти. Все інше було дописане десь у XV – XVI століттях.

Щоб зрозуміти, чому так сталося, треба знати, як створювалися ікони. Їх писали розтертими на яєчному жовтку фарбами на вкритій алебастром дошці. Зверху живопис покривали оліфою. Таке покриття зберігало іконну дошку від вологи, робило яскравими кольори. Проте оліфа з плином часу темніла, обриси зображеного ставали нечіткими, а далі й нерозрізнюваними. Художники намагалися поновити зчорнілий живопис, але не вміли цього. Пізніші нашарування фарб часто нівечили твір.

Реставрувати давні твори живопису навчилися відносно недавно. Богоматір Володимирська була поновлена на початку XX століття. (За Л. Любимовим.) (307 сл.)

Завдання.

1. Пояснити лексичне значення слів: *євангеліст* (один із чотирьох укладачів Євангелії), *алебастр* (будівельний гіпс), *оліфа* (речовина, що її отримують шляхом переробки олії, уживають для виготовлення фарб та лаків).

2. Дібрати синоніми до слів: *ікона* (образ), *лик*, *обрис*, *трапезувати*, *реставрувати*.

3. Записати на дошці: *Боже Дитя*, *Богородиця*, *безприкладна доля*, *мучеництво*.

4. Скласти план опису ікони (о р і є н т о в н и й : 1. Первісні розміри ікони. 2. Що зображено на іконній дошці: а) Боже Дитя пригорнулося до Матері; б) сумний і світлий погляд Марії; в) що передбачає Богоматір).

5. Написати вибірковий переказ - опису ікони.

ЗОЛОТІ ВОРОТА

Чимало історичних пам'яток на землі українській. Вони мовчать, але їх чують, вони напівзапали в землю, але їх видно і крізь товщу віків. Такими є Золоті ворота Києва. Через них можна розгледіти минуле й майбутнє міста Кия.

Золоті ворота були зведені Ярославом Мудрим. Яким був первісний вигляд Золотих воріт? Вони становили собою архітектурну тріаду: власне ворота, фортечну вежу, храм. Три споруди різного призначення доречно й гармонійно злились у єдине ціле.

Брама замикала пояс оборонних укріплень міста. Довжина цього поясу сягала трьох з половиною кілометрів.

Вежа була прямокутна, з високою аркою, яку вгорі прикрашала декоративна кладка. З боку поля фортечна вежа мала три яруси вікон-бійниць.

Однокупольний храм Благовіщення здіймався над склепінням воріт. Він був розписаний вишуканими фресками.

Перед воротами був глибокий рів, через який перекидали підйомний міст.

Київ завжди гостинно відчиняв двері перед бажаними гостями: посольствами далеких і близьких країн, купецькими караванами. Але ворогів Золота брама завжди жахала. Літописи свідчать, що ніхто з напасників не зміг прорватися до Києва через Золоті ворота. Не змогли цього зробити й лави Батия – вони ввірвалися до міста з боку Лядських воріт. Прорвавши укріплення, кочівники знищили місто.

«Усе на світі боїться часу, але час боїться пірамід», - говорили давні єгиптяни. Безперечно, Золота брама – не колоси-усипальниці серед пісків пустелі. Проте справа не в розмірі. Будь-яке визначне творіння людських рук непідвладне часові. Не запали в Лету й Золоті ворота. 1832 р. їх відкопали. Брама – ровесниця всесвітньовідомої Київської Софії – вдруге побачила світ.

У 1982 році археологи та архітектори звели церкву над Золотими воротами. Під новобудовою-макетом збережено руїни давніх Золотих воріт, зведених великим київським князем Ярославом Мудрим. (З історичного календаря.) (230 сл.)

Завдання.

1. Пояснити лексичне значення слів: *тріада* (єдність, утворювана трьома окремими частинами), *арка* (криволінійне перекриття між стовпами, колонами або прорізів у стіні – вікон, дверей, воріт), *ярус*, *склепіння*, *фреска*, *караван*, *макет* (модель будь-чого: споруди, декорації, виробу), *колос*.

2. Розкрити значення фразеологізму *запасту (впасту) в Лету*.

3. Скласти план (о р і є н т о в н и й : 1. Чимало пам'яток на землі українській. 2. Первісний вигляд Золотих воріт: а) три споруди злилися в єдине ціле; б) брама замикала пояс оборонних укріплень; в) прямокутна, з високою аркою башта; г) однокупольний храм Благовіщення. 3. Рів з підйомним мостом перед воротами. 4. Ворота, гостинні для друзів, безжальні до ворогів. 5. Золоті ворота не запали в Лету. 6. Створений у 1982 році макет над воротами).

4. На дошці записати: *Лядські ворота*.

5. Написати детальний переказ тексту.

МИХАЙЛІВСЬКИЙ ЗОЛОТОВЕРХИЙ МОНАСТІР

Відбудова Михайлівського Золотоверхового монастиря в Києві – знаменний факт життя столиці. Зведена споруда є реставраційною копією давньоруського храму, в XVIII ст. відбудованого в стилі бароко. Нинішня відбудова відтворює стан споруди на середину XVIII ст.

Відбудові монастиря передували палкі суперечки. Варто чи не варто відбудовувати монастир, бути чи не бути в Києві ще одному храмові? За цією суперечкою стоїть серйозна проблема. Адже сучасна наука заперечує можливість відтворювати в натуральних розмірах повністю зруйновані пам'ятки. Така думка зафіксована в кількох міжнародних документах.

Проте існує й інша точка зору. Відбудову зруйнованих пам'яток можна розглядати як відродження загальнонаціональних цінностей. Така відбудова пробуджує національну свідомість, згуртовує націю.

Відомо, що національна культурна спадщина українців протягом XX ст. зазнала страхітливих руйнувань. Передусім знищувалися ті твори архітектури та мистецтва, які становили каркас духовності українського суспільства. Безперечно, до таких національних святинь належить київський монастир Святого Архістратиґа Михаїла, названий Золотоверхим.

Київський князь Святополк Ізяславович був охрещений Михайлом. Тож на честь свого патрона князь звів мурований Михайлівський храм за взірцем Успенського собору Печерської лаври. Символічно, що храм було закладено 11 липня 1108 р., у роковини смерті княгині Ольги.

Це був хрещатий в основі храм з однією позолоченою банею, від чого походить назва «Золотоверхий». Собор було збудовано з каміння і плінфи. Його оздобили мозаїками і фресками.

Від початку XVII ст. в монастирі проводилося значне будівництво. Поряд із собором звели дерев'яну трапезну. Коштом Богдана Хмельницького наново позолотили баню. Іконостас у Михайлівському Золотоверхому соборі

замінили на інший, подарований гетьманом Іваном Скоропадським. Собор розширили, перебудували. Він став семиверхим, оздобленим у стилі бароко. Ще пізніше звали муровану триярусну дзвіницю.

Разом із Софійським монастирем Михайлівський монастир утворював унікальну в світовій архітектурі композицію, коли два храми були поставлені один напроти другого, з двох боків замикаючи вулицю, що їх сполучала. Обидва ансамблі панували в панорамі Києва і уособлювали священний центр міста. (З журналу.) (300 сл.)

Завдання.

1. Пояснити лексичне значення слів: *реставрація* (відновлення чогось у первісному вигляді), *копія* (точне відтворення, що відповідає оригіналові), *бароко* (художній стиль у мистецтві, насамперед у архітектурі XVI – XVIII ст., батьківщиною якого вважають Італію. Назву перекладають як «шалений», «бурхливий»). Головна особливість бароко – значна кількість декору, вигадливість, урочистість (Версаль поблизу Парижа, Зимовий палац у Санкт-Петербурзі, Андріївська церква та Михайлівський палац у Києві), *каркас* (переносно: основа), *патрон* (тут: покровитель, захисник), *архістратиг* (старший воєначальник), *плінфа* (тонка плитчаста цегла), *фреска*, *мозаїка*, *трапезна*, *дзвіниця*.

2. Дібрати синоніми до слів: *баня* (купол), *зафіксувати*, *згуртувати*, *унікальний*, *взірець*.

3. Скласти план тексту (о р і є н т о в н и й : 1. Нинішня відбудова Михайлівського Золотоверхого собору відновлює його вигляд у середині XVIII ст. 2. Відбудові передували палкі суперечки: а) сучасна наука проти відновлення повністю зруйнованих пам'яток; б) відбудова пробуджує в людях національну свідомість. 3. Київський монастир Святого Архістратига Михаїла – національна святиня українців. 4. Князь Святополк збудував храм на честь свого патрона. 5. Хрещатий в основі храм з позолоченою банею. 6. Будівельний матеріал – каміння та плінфа. 7. Храм оздоблено мозаїками й фресками. 8. Перебудова та розширення монастиря у XVII ст. 9. Унікальна композиція, створювана Михайлівським та Софійським монастирями).

4. План детального переказу перебудувати на план стислого переказу тексту (о р і є н т о в н и й : 1. Відбудові Михайлівського Золотоверхого собору передували палкі суперечки: а) сучасна наука проти відновлення повністю зруйнованих пам'яток; б) відбудова пробуджує в людях національну свідомість. 2. Київський монастир Святого Архістратига Михаїла – національна святиня українців. 3. Хрещатий в основі храм з позолоченою банею. 4. Будівельний матеріал – каміння та плінфа, оздоблення стін - мозаїки й фрески. 5. Перебудова та розширення монастиря у XVII ст. 6. Унікальна композиція, створювана Михайлівським та Софійським монастирями).

5.. Зробити усний стислий переказ тексту.

ГОРЕЛЬЄФ АРХАНГЕЛА МИХАЇЛА

Найперші на Русі собори загальнодержавного значення освячували в ім'я Богородиці. Княжі монастирі й храми освячували здебільшого в ім'я святих воїнів, бо князь мав бути передовсім воїном. Засновником Михайлівського монастиря князь Святополк у посвяті свого собору теж витримав вояцьку лінію.

Культ Архістратиґа Михаїла було занесено на Русь з Візантії. Святого Михаїла шанували як заступника князів та війська в походах.

Хрест на позолоченій бані Михайлівського собору був прикрашений мідним горельєфом Архангела Михаїла. На щастя, після зруйнування Михайлівського собору горельєф потрапив на подвір'я Софії Київської. Пам'ятка довго мандрувала монастирськими звалищами, аж поки не потрапила до Львівського музею етнографії. Аж тепер мідне зображення Архангела передане київським науковцям.

Що ж являє собою горельєф покровителя монастиря Архангела Михаїла? Його фігура зроблена з міді, її чільний бік позолочений. Розміри горельєфа такі: висота – 200 см., найбільша ширина – трохи більше 150 см., товщина – 17 см., вага – 69 кг.

Архангела Михаїла зображено на повний зріст. Крила Архангела широко розведені й підняті, як в орла, який збирається летіти. Навколо голови – сонячне сяйво у вигляді променів, що сяють на фоні круглого німба. У правиці воїн міцно стискає здійснений залізний меч, а в лівій руці тримає бронзовий щит.

Святий Михаїл одягнений у туніку, поверх якої накинуто плащ. Груди й плечі Архангела захищає панцер, на руках – металеві нарукав'я, на ногах – античні сандалії. Увесь захисний металевий обладунок прикрашено рослинним орнаментом. На грудях Архангела – хрест.

Обличчю надано вольового виразу, волосся довге й хвилясте. Хоч лице зображене молодим, постать дебелий й дужа, наче в літнього воїна. Архангел стоїть на округлій хмарі.

Спідній бік горельєфа складається з прямокутної залізної балки, до якої поперечними рейками прикріплено фігуру Михаїла.

Горельєф Архістратиґа Михаїла, без сумніву, є найвидатнішим з-поміж мистецьких творів української металевої скульптури XVII – XVIII ст., які дійшли до нас. Оригінал пам'ятки відреставрований. (За І. Черняковим.) (290сл.)

Завдання.

1. З'ясувати лексичне значення слів: *горельєф* (скульптурний твір, у якому зображення виступає над площиною фону більш як на половину його об'єму), *архангел* (старший ангел), *архістратиґ*, *культ* (поклоніння), *етнографія* (наука, що вивчає культуру і побут народів світу), *орнамент*.

2. Дібрати синоніми до слів: *відреставрований*, *дебелий*, *обладунки*, *звалище*.

3. Дібрати аноніми до слів: *поперечний*, *оригінал*, *дебелий*.

4. Скласти план тексту (о р і є н т о в н и й : 1. Чому княжі монастирі освячували в ім'я воїнів. 2. Оздоблення хреста на бані Михайлівського собору горельєфом Архангела Михаїла. 3. Доля горельєфа після зруйнування собору. 4. Що являє собою горельєф: а) фігуру зроблено з міді, чільний бік позолочено; б) розміри горельєфа; в) крила архангела, німб із сонячного проміння; г) зброя Архістратиґа Михаїла; ґ) одяг архангела, хрест на грудях; д) молоде обличчя і дебели постать воїна. 5. Найвидатніший зразок металевої скульптури XVII – XVIII ст.).

5. Написати детальний переказ тексту.

ЛАВРСЬКА ДЗВІНИЦЯ

З найдавніших часів у горах над берегом Дніпра існували печери. За літописом, монахи Антоній та Феодосій, оселившись у них, заснували монастир. У XII столітті монастир дістав статус головного – Лаври. Монастирські церкви були збудовані дванадцятьма братами. Вони ж мурували високу Лаврську дзвіницю.

І було тим братам особливе чудо Боже: скільки вони вимурують удень, уночі входить у землю. Тому риштовання брати не потребували. Стоячи на землі, будівничі виводили усі ті стовпи, що бачимо сьогодні під самим дахом.

Однієї ночі з'явилася старшому братові уві сні Мати Божа і сказала, що стіни класти вже досить, бо в усьому світі немає вищої будівлі. Богородиця наказала обкувати покрівлю чистим золотом і поставити золотий хрест. Сказала так і зникла в небесах.

Старший брат устав, помолився Богові, збудив братів, і взялися вони до роботи. Скоро вивели покрівлю, обкували золотом, поставили золотий хрест. Тільки-но все скінчили, дзвіниця враз вийшла з-під землі і стала такою, як ось тепер...

Так розповідає про будівництво Великої Лаврської дзвіниці народна легенда. Насправді ж робота над величною спорудою продовжувалася протягом трьох десятиліть і завершилася 1744 року. Зведена дзвіниця за проектом архітектора Й. Шеделя. У її створенні брали участь місцеві народні майстри, серед них чимало лаврських кріпаків. Найвідоміший з-поміж них – кріпак Степан Ковнір.

На той час Лаврська дзвіниця справді була найвищою баштовою спорудою в імперії – її висота сягала 98 метрів. На будівництво пішло близько 5 мільйонів цеглин різних розмірів та форми.

Велика Лаврська дзвіниця – це восьмигранна чотириярусна вежа. Її увінчано позолоченою банею. На третьому ярусі висіли дзвони. На четвертому ярусі дзвіниці знаходилися куранти.

Щоб піднятися на Лаврську дзвіницю, треба було подолати 374 сходинки. Звідси було видно увесь Київ. А озброївшись підзорною трубою, можна було побачити Васильків, Козелець, Переяслав.

...І приснився дванадцятьом братам однаковий сон: з'явилася Мати Божа і спитала їх, якої нагороди бажають вони від Бога за чудову свою

працю. Одинадцять братів захотіли, щоб поховали їх у печерах Лаври. Лише дванадцятий побажав ще пожити на світі і стати багатим. Але так незабаром усе йому набридло, що прийшов він до братів, щоб і собі лягти поруч із ними. Та не залишили брати йому місця! Тоді він втиснувся між ними, вмовстився в тісноті та й заснув із підібганою ногою навіки... (Із журн.) (354 сл.)

Довідка. Йоганн-Готфрід Шедель (1680 – 1752) – німецький архітектор. 1733 року з Берліна переїхав до Петербурга, працював у Москві. Згодом переїхав в Україну. Степан Ковнір – лаврський кріпак, потім «гезель», тобто підмайстер будівництва.

Завдання.

1. Пояснити лексичне значення слів: *лавра* (великий православний чоловічий монастир, підпорядкований безпосередньо вищій церковній владі), *статус* (законодавчо закріплене правове становище), *риштовання*, *куранти*.

2. Дібрати синоніми до слів: *будівля* (споруда), *башта*, *баня* (купол). Дібрати аноніми до слова *підібгати* (випростати, розпрямити).

3. Записати на дошці: *Святий Антоній*, *Святий Феодосій*, *Божя Мати*, *Йоганн Шедель*, *Степан Ковнір*.

4. Скласти план (о р і є н т о в н и й): 1. Заснування Києво-Печерської лаври. 2. Легенда про дванадцятьох братів: а) було братам чудо Боже; б) обходились без риштовань; в) дзвіниця вийшла з-під землі. 3. Як було насправді: а) будівництво тривало три десятиліття (до 1744 р.); б) за проектом архітектора Й. Шеделя; в) участь у будівництві народних майстрів. 4. Якою була дзвіниця: а) найвища вежа в імперії (близько 98 м); б) восьмигранна чотириярусна башта; в) позолочена шоломовидна баня; г) дзвони на третьому ярусі; г) куранти на четвертому ярусі. 5. Краєвид із Лаврської дзвіниці. 6. Чим скінчилася легенда).

5. Написати детальний переказ тексту.

НЕОЦІНЕННІ СКАРБИ

Наші предки поважали й високо цінували книги. Чимало книгозбірень існувало при монастирях і церквах, при дворах князів та бояр.

На щастя, до наших днів збереглося кілька книг XI – XII століть, переписаних та оздоблених руськими майстрами. Найдавніша з-поміж них – «Остромирова Євангелія».

Книгу було написано в 1056 – 1057 роках, за князювання в Києві Ізяслава Ярославича. Її було створено для заможного боярина Остромира. Виконав книгу диякон Григорій.

Це – величний та урочистий фоліант. Щоб виготовити 294 аркуші пергаменту, використали шкури з цілої череди телят – понад 60 голів. Книга цінувалася не тільки як духовний скарб, вона була й великою матеріальною цінністю, тому що пергамент був досить дорогим.

Сторінки «Остромирової Євангелії» списані красивим шрифтом, так званим уставом. Зміст книги – Євангельські читання на кожен тиждень. Як і більшість книг того часу, переписана Євангелія з болгарського оригіналу.

Книгу прикрашено вигадливим орнаментом, заставками та трьома ілюстраціями із зображенням письменників-євангелістів – Іоанна, Марка й Луки. Колорит ілюстрацій яскравий та вишуканий, деякі лінії виконані золотом. «Остромирова Євангелія» - справжній витвір мистецтва.

Інша видатна рукописна книга – «Пересопницька Євангелія». Це – славетна пам'ятка історії та культури нашого народу.

1556-1561 рр. в монастирі волинського містечка Пересопниця було здійснено переклад Святого Письма українською мовою, наближеною до живої, розмовної. Таке замовлення зробила архімандритові монастиря княгиня Анастасія Заславська.

Уперше Євангелія була викладена тими простими словами, які звучали в повсякденному житті українців. Декому тоді це могло видатися зухвальством, приниженням великої книги. Чи ж спроможні буденні слова передати велич думки Святого Письма? Змогли! І переконався світ у повноцінності української мови, її здатності служити людям в усіх сферах духовного життя.

«Пересопницька Євангелія» - книга з 482 пергаментних аркушів. Вона оздоблена яскравими ілюстраціями, заставками, мініатюрами. Книгу було переплетено в міцну оправу, вкладено в коштовну ризу з металевими застібками.

На жаль, оригінал славетної книги не зберігся. Та в бібліотеці Національної Академії наук України зберігається її копія. (З журн.) (298 сл.)

Завдання.

1. Пояснити лексичне значення слів: *фоліант* (товста книга великого формату), *архімандрит* (найвище звання священнослужителя-ченця), *устав* (тип письма в рукописах з виразними великими, майже квадратними літерами, не зв'язаними одна з одною), *орнамент*, *застібка*, *мініатюра*, *риза*.

2. Дібрати антоніми до слів: *рукописний* (друкований), *оригінал* (копія).

3. Записати на дошці: *князь Ізяслав Ярославич*, *боярин Остромир*, *євангелісти Іоанн, Лука, Марк*, *княгиня Анастасія Заславська*, *архімандрит*.

4. Скласти план тексту (о р і є н т о в н и й: 1. Наші предки високо цінували книги. 2. Найдавніша з-поміж рукописних книг: а) коли й де було створено «Остромирову Євангелію»; б) урочистий фоліант з пергаменту; в) парадний шрифт – устав; г) зміст книги. г) оздоблення книги заставками, ілюстраціями. 3. Копія з болгарського оригіналу. 4. Славетна пам'ятка історії й культури українців: а) коли й де було створено «Пересопницьку Євангелію»; б) хто й кому замовив книгу; в) що засвідчила світові «Пересопницька Євангелія»; г) оздоблені заставками та мініатюрами аркуші; г) міцна оправка й коштовна риза; д) копія книги в бібліотеці НАН України).

5. Написати детальний переказ тексту.

ВОЛОДИМИРСЬКИЙ СОБОР У КИЄВІ

Одна з найвідоміших пам'яток історії Києва – Володимирський собор. Зовні це дуже масивна, велична споруда, яка справляє враження міці й несхитності.

Храм задумано було звести за подобою візантійського собору, в якому хрестився князь Володимир. Проте годі шукати в обрисах будівлі ознак єдиного стилю. Якщо суворістю внутрішнього оздоблення собор справді нагадує візантійський храм, то в своєму плані це традиційний давньоруський собор, увінчаний сімома банями, тобто побудовано Володимирський собор у так званому русько-візантійському псевдостилі.

Будівництво храму затяглося на два десятиріччя. Закладено його було 1862 року, завершено будівництво у 1882 році. Над проектом працювало кілька відомих архітекторів. Завершував проектування київський зодчий О.Беретті.

Внутрішнім оздобленням Володимирського собору керував професор Київського університету Андріан Прахов. Він запросив Віктора Васнецова, Михайла Нестерова, Миколу Пимоненка, Михайла Врубеля. Сам Прахов проектував іконостас, наслідуючи давньовізантійські зразки.

Праця над фресками тривала більше десяти років. Настінні розписи мають велику художню цінність. Митцям вдалося звільнитися від звичних шаблонів. Свої фрески й ікони вони творили вільно й натхненно. Святі в оздобленні собору – не надприродні істоти. Це – люди, наділені звичайними людськими почуттями, люди, які звідали боротьбу зі злом у власних душах і вийшли з цієї боротьби переможцями.

Запрестольна Богородиця Володимирського собору – втілення безмежної материнської любові. Вона передбачає страждання, які судилося пережити її Синові та їй. Марія тулить до себе Немовля міцно, немов боїться розлучитися з Ним, та все ж іде вперед, несучи Сина.

У соборі є картини, які можна вважати історичними. Це – «Хрещення Володимира» та «Хрещення киян» В. Васнецова.

Володимирський собор сприймається як чудовий витвір мистецтва. Тут забуваєш про життєві турботи, труднощі й тривоги. На душі стає радісно й світло, ніби торкнулася вона чогось безкінечно справжнього та вічного (За З. Шамуріною.) (270 сл.)

Завдання.

1. Пояснити лексичне значення слів: *фреска, ікона, іконостас, шаблон* (тут: взірць, який наслідують сліпо, некритично; штамп).

2. Записати на дошці: *русько-візантійський псевдостиль, архітектор О. Беретті, професор А. Прахов, художники В. Васнецов, М.Нестеров, М. Пимоненко, М. Врубель.*

3. Скласти план тексту (о р і є н т о в н и й : 1. Володимирський собор – одна з найвідоміших пам'яток історії: а) масивна, велична споруда; б)

здум зодчих та його втілення; в) коли будувався храм. 2. Внутрішнє оздоблення собору: а) хто розписував храм; б) святі на фресках – люди, що подолали зло; в) запрестольна Богородиця; г) історичні картини в інтер'єрі храму. 3. Володимирський собор – чудовий витвір мистецтва).

4. Написати детальний переказ тексту.

ПАМ'ЯТНИК БОГДАНУ ХМЕЛЬНИЦЬКОМУ

Визначною пам'яткою історії та культури є пам'ятник Богдану Хмельницькому в Києві. Це, по суті, єдине, що матеріально увічнює пам'ять про гетьмана. Могили його немає. Через сім років по смерті Хмельницького шляхетське військо захопило на якийсь час Суботів. Тоді й було навмисно викинуто з домовини кістки ненависного ворогам полководця. Безсилі перемогти живого, вороги позбиткувалися з мертвого.

Ідею спорудження пам'ятника Богдану Хмельницькому вперше висунув у тридцяті роки минулого сторіччя видатний історик, перший ректор Київського університету Михайло Максимович.

Місце для встановлення пам'ятника вибране не випадково. Саме тут, на майдані проти Софійського собору, після перемоги під Пилявою та Зборовом зустрічали свого славного гетьмана кияни.

Роботу над пам'ятником було доручено славетному скульпторові Михайлу Микешину. Митець задумав багатофігурну композицію, проте здійснити задум не вдалося через брак коштів.

Пам'ятник має чималі розміри. Висота бронзової кінної статуї – понад 10 метрів. Її встановлено на високому гранітному п'єдесталі, що імітує дикий неотесаний камінь (постамент спроектовано київським архітектором В. Ніколаєвим).

Гарцює неспокійний кінь. Міцною і вправною рукою стримує його полководець. Упевнено тримається він у сідлі, силою налито його могутню постать. Лівою рукою придержує гетьман кінський повід, правиця стискає булаву – символ гетьманської влади.

Докладно й ретельно зобразив скульптор одяг Хмельницького: козацький жупан, свиту, шаровари. Поблискує бронзою на боці шабля.

Погляд приковує лице гетьмана – настільки виразним зробив його скульптор. Глибокі зморшки перерізали високе чоло. Ще суворішим немолоде обличчя гетьмана роблять довгі козацькі вуса. Тяжка задума на чолі, втома й неспокій в очах. Незмірно тяжкою є відповідальність за людські життя, за долю народу.

Ще здалеку пам'ятник чітким силуетом вимальовується на тлі неба. Чудово гармонує кінна статуя з обрисами Софійського собору, що височіє неподалік. (З журн.) (269 сл.)

Завдання.

1. Пояснити лексичне значення слів: *ректор*, *п'єдестал*, *монумент*.

2. Дібрати синоніми до слів: *позбиткуватися, імітувати, п'єдестал* (постамент), *гармоніювати*.

3. Записати на дошці: *перемога під Пилявою та Зборовом, монумент, п'єдестал, постамент*.

4. Скласти план (о р і є н т о в н и й : 1. Єдине, що матеріально увічне пам'ять Хмельницького. 2. Ідея, висунута Михайлом Максимовичем. 3. Чому пам'ятник встановлено на Софійському майдані. 4. Розміри монумента, матеріал. 5. Гранітний п'єдестал. 6. Кінна статуя: а) гарцює неспокійний кінь; б) одяг гетьмана; в) лице Богдана. 7. Пам'ятник гармує з обрисами Софійського собору).

5. Написати детальний переказ тексту.

ШЕВЧЕНКО В КИЄВІ

Час було повертатися до Петербурга, до перерваних в Академії мистецтв занять. Шевченко заїхав до Качанівки, щоб попрощатися з друзями. Один із знайомих якраз збирався на контракти до Києва. Домовилися про спільну поїздку. Вирушили в перших числах лютого.

Ось вони в Києві. Минули Хрещатик, узвозом спустилися на Поділ, у самий вир ярмарку.

Посеред величезної Подільської площі височів довгий будинок контрактів. Його фасад прикрашали шість великих колон, густо заліплених різними оголошеннями.

Просторий зал всередині будинку, який попервах служив тільки місцем нарад і підписання угод, тепер був заповнений приїжджими купцями. Тут були українці, росіяни, поляки, євреї, німці, французи, італійці, бухарці, татари, греки і ще не знати хто. Золото, срібло, фаянс, мило, масла, флакони з парфумами, взуття, тютюн, музикальні табакерки – все це, мов магніт, притягало погляди тих, хто входив, і спокушало зробити потрібні й непотрібні покупки. Увагу Шевченка привернули гравюри та книги.

Знайомий залишився в Контрактовому будинку, а Шевченко вийшов на подвір'я. На колонах будинку поряд зі свіжими оголошеннями висіли давні, ще не зняті. З них Шевченко довідався, що нещодавно в Києві був на гастролях знаменитий піаніст. Незабаром концерти даватиме славетний віолончеліст. Київ був музикальним містом.

Шевченко вирішив піти до театру. Оскільки часу мав досить, він найняв візника й наказав їхати до криниці Святого Володимира.

Була друга година дня. Все довкола засипав сніг: гори, яри, ліси, Дніпро – все покритися білою пеленою

Криниця знаходилась у глибокому розлозі яру, зарослому старими вербами. Саме тут, за легендою, князь Володимир хрестив своїх синів. Із джерела з шумом витікав струмок і по льоду збігав у долину.

Над криницею за наказом царя Олександра I був збудований пам'ятник, який складався з аркади, що оточувала криницю, високої колони, кулі й хреста на ній. В аркаді, де висіли ікони, світилася лампада.

Неподалік, на високій горі, знаходилося місце, де, за свідченням літопису, Святий Андрій поставив перший на цій землі хрест. Архітектор Растреллі збудував тут церкву на честь Апостола – струнку, ажурну, легку при її чималих розмірах. Особливо гарний вигляд Андріївська церква мала з Подолу.

Шевченко звелів візникові зупинитися біля Золотих воріт, біля їхніх руїн, нещодавно розкопаних.

Два шматки кам'яної стіни, укріплені залізними прутами, пам'ятали прадавню славу Києва, славу України. Всього двісті років тому біля цих воріт, увінчаних гарною капличкою, український народ вітав свого героя, гетьмана Хмельницького, який з тріумфом повертався після переможних битв з військами Речі Посполитої.

Шевченко захоплено роздивлявся старий Київ, такий прекрасний своїм розташуванням і ще прекрасніший пам'ятками давнини. (За Є. Єнджеєвичем.) (390 сл.)

Завдання.

1. Пояснити лексичне значення слів: *фасад* (зовнішній бік будівлі), *аркада* (ряд однакових за формою та розміром арок, що спираються на стовпи або колони), *колона*, *каплиця*, *лампада гравюра*, *гастролі*.

2. Дібрати синоніми до слів: *контракт* (угода), *архітектор* (зодчий), *ажурний* (витончений, мереживний), *тріумф* (торжество).

3. Записати на дошці: *Академія мистецтв*, *Качанівка*, *Контрактовий будинок*, *Святий Володимир*, *Апостол Андрій*, *Растреллі*, *Річ Посполита*.

4. Скласти план детального переказу (о р і є н т о в н и й : 1. До Качанівки попрощатися. 2. На контракти до Києва. 3. Контрактовий будинок на Подільській площі: а) шість колон на фасаді; б) приїзджі в просторому залі; в) все спокушало зробити покупку; г) що зацікавило Шевченка. 4. Нові й старі оголошення. 5. Рішення піти до театру. 6. Криниця Святого Володимира: а) струмок у розлогому яру; б) пам'ятник над криницею; в) лампада перед іконами в аркаді. 7. Легка ажурна церква на горі. 8. Біля Золотих воріт: а) уламки кам'яної стіни; б) тут зустрічали гетьмана. 9. Шевченко захоплений Києвом).

5. Перебудувати план на план стислого переказу (о р і є н т о в н и й : 1. Спільна подорож до Києва. 2. Ким був заповнений Контрактовий будинок. (У Контрактовому будинку). 3. Мандрівка Києвом: а) криниця Святого Володимира; б) ажурна Андріївська церква; в) біля Золотих воріт. 4. Київ прекрасний пам'ятками).

6. Написати стислий переказ тексту.

РУКОПИСНА ЗБІРКА ШЕВЧЕНКА

Десь наприкінці 1845 – на початку 1846 року, живучи після одужання від тяжкої хвороби в лікаря Андрія Козачковського в Переяславі, Тарас Шевченко уклав рукописну збірку своїх творів. Поет дав їй назву «Три літа»,

маючи на увазі роки 1843, 1844 та 1845. Протягом цих трьох літ Шевченкові після довгої розлуки з рідним краєм довелося двічі побувати в Україні.

До збірки увійшли 23 написані протягом цих трьох літ твори. З них найбільш ранній – «Розрита могила», а найпізніший – «Заповіт».

Зовні збірка являє собою великого формату альбом у простій картонній оправі. Альбом утворено з десяти зшитків. Початок та кінець кожного твору оформлено однотипно, окреслено поля, виділено заголовки.

Альбом відкриває ілюстрація із зображенням пророка. На зворотньому боці того ж аркуша – автопортрет Шевченка. На наступній сторінці вміщено епіграф зі Старого Завіту. Епіграф записано церковнослов'янською мовою. Ці слова є молитвою пророка Ієремії за свій народ.

Титульний портрет пророка та епіграф не є випадковими. У Старозавітній книзі пророка Ієремії розказано, як євреї за гріхи батьків потрапили під зверхність чужинців. Вороги знущалися над єврейським народом. Князів стратили, старійшини не мали визнання, молодь забрали на примусові роботи, народні поети-пророки замовкли.

Шевченко натякає на те, що ситуація єврейської неволі повторилася в Україні з українцями-козаками після ліквідації Гетьманщини. Шевченко усвідомив, що сам він – не тільки поет, він – пророк, натхненний провідник, Ієремія України. А слово поета-пророка спроможне пробудити народ. Тому він і вмістив після портрета Ієремії та його слів свій портрет.

Заголовок збірки та заголовки кількох творів поет виконав у стилі урочистого півуставу XVII століття. Текст чистовий. Незначні виправлення чорнилом темнішого кольору Шевченко зробив під час переписування творів до зшитків. Найпізніші виправлення він вніс олівцем.

Під час арешту поета 5 квітня 1847 року альбом потрапив до рук жандармів. Рукопис було відіслано до «Третього відділу». Саме цей альбом разом із «Кобзарем», надрукованим 1840 року, став підставою для покарання Шевченка.

Нині пам'ятка зберігається в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. (За *О. Прицаком*) (319 сл.)

Довідка. *Ієремія* – другий з так званих великих пророків (перший - Ісайя) син священика, народ. бл. 650 р. до н. е. Пророкував з 15 років. Був людиною тонкої й ніжної вдачі, сином гнобленого народу. Долав власні сумніви й напади слабкості, зазнав ув'язнення та знущання. Його неодноразово засуджували до смерті, сувої його пророцтв спалювали. Пророкував протягом 45 років. За легендою, його насмерть забили камінням земляки. За переказами, його тіло Олександр Македонський переніс до Єгипту, де й поховав із почеснями. День Святого Ієремії – 1 травня.

Завдання.

1. Пояснити лексичне значення слів: *ілюстрація* (зображення, яке пояснює або доповнює текст: малюнок, фотографія, репродукція, карта, схема), *епіграф* (цитата, крилатий вислів, афоризм, уривок з пісні, приказка,

вміщені перед текстом; визначає основну ідею або тему твору), *пророк* (у богослов'ї людина, яка за навіюванням Духу Божого провіщала майбутнє), *півустав* (тип письма в рукописах із виразними великим літерами, не зв'язаними одна з одною), *титульний* (тут: заголовний).

2. Дібрати синоніми до слів: *формат* (розмір), *зверхність*, *ліквідація*.

3. Скласти план вибіркового переказу - опису пам'ятки (орієнтовний): 1. Альбом з десяти зшитків: а) формат, оправа; б) оформлення початку й кінцівки творів; в) поля, заголовки. 2. Оформлення збірки: а) ілюстрація із зображенням пророка; б) епіграф із Старого Завіту; в) автопортрет Шевченка. 3. Яким шрифтом написано збірку).

4. Написати вибіркового переказ опису рукописної збірки Шевченка, замінивши стиль на художній.

ПЕРЛИНА УКРАЇНСЬКОГО БАРОКО (Брама Заборовського)

До середини XVII століття церкви в Україні будувалися здебільшого дерев'яні та без прикрас. Причина зрозуміла: найперша запалена стріла нападників летіла у бік Божого храму. Церкви зводилися простими, щоб їх можна було швидко й легко відбудувати.

Та ось із Західної Європи через Польщу в Україну приходить бароко – архітектурний стиль, основною рисою якого є підкреслена декоративність та урочистість.

Новий стиль, так природно й охоче засвоєний українцями у другій половині XVII – на початку XVIII століття, одержав назву українського, або козацького бароко. Запорозькі гетьмани, полковники, козаки, заможні міщани активно забудовували українські міста барочними церквами, дзвіницями, трапезними, золотили церковні куполи, обносили вишуканими мурами монастирі.

Частина такого монастирського храму зберігається в Києві у Стрілецькому провулку. У XVIII столітті такий мур оточував весь Софійський монастир. Висота кам'яної огорожі – близько трьох метрів. Стіна розчленована пілястрами й увінчана карнизом.

У глибині Стрілецького провулка стоїть Брама Заборовського. Свою назву вона дістала від імені замовника – київського митрополита Рафаїла Заборовського. Споруда зводилась як парадний в'їзд до митрополичої садиби. У XVIII столітті за брамою височів палац митрополита, збоку Золотих воріт до в'їзду вела вулиця.

На замовлення митрополита браму збудовано 1746 року за проектом архітектора Й. Шеделея. Вона являла собою одноповерхову кам'яну споруду прямокутної форми. У середній частині брами був арковий проїзд завширшки близько чотирьох метрів. Над проїздом височів пишній, вкритий ліпним орнаментом фронтон. Основний мотив ліпнини – вигнуте й переплетене листя. З боків проїзду знаходилися сторожові приміщення.

Стиль українського бароко виконував не лише естетичну, а й політичну роль. Він надавав українським містам європейського вигляду. На стінах

барочних споруд часто зображувалися державні, гетьманські чи полковницькі символи влади, фамільні герби. Герби завжди уособлювали честь, силу духу роду й держави. Над проїздом цієї брами вміщено фамільний герб Заборовського – палаюче серце в обрамленні пальмових гілок.

На початку нашого століття пам'ятка знаходилася в занедбаному стані. Рівень землі перед нею підвищився майже на метр. У двадцятих роках проїзд було замуровано, сторожові приміщення розібрано. Від прекрасної споруди зберігся лише портал брами з фронтоном.

Однак і в такому вигляді Брама Заборовського зачарувала мальовничим силуетом, вишуканістю декору. Навіть залишки споруди засвідчували тонкий художній смак та високу майстерність її творців. Химерний орнамент надає їй поетичності й одухотвореності. Прикраси настільки промовисті, що хочеться порівняти їх із вкарбованими в стіни поезіями. (За А. Макаровим.) (362 сл.)

Словник. *Бароко* – художній стиль у мистецтві (насамперед у архітектурі XVI – XVIII ст.). Батьківщиною цього стилю вважають Італію. Назву перекладають як «шалений», «бурхливий». Головна особливість бароко – значна кількість декору, вигадливість, урочистість (Версаль поблизу Парижа, Зимовий палац у Санкт-Петербурзі, Андріївська церква та Михайлівський палац у Києві). *Пілястр* – схожий на колону вертикальний виступ на поверхні стіни. *Карниз* – горизонтальний виступ на стіні. *Митрополит* – вищий духовний сан християнської церкви. *Арка* – склепіння, що має форму дуги. *Фронтон* – декоративний виступу формі трикутної площини. *Портал* – архітектурно виділений вхід. *Декор* – система прикрас. *Трапезна* – обідня палата в монастирі.

Завдання.

1. Дібрати синоніми до слів: *фамільний* (родинний), *символізувати*, *химерний*, *вкарбований*, *силует* (обрис).

2. Записати на дошці: *Софійський монастир*, *Стрілецький провулок*, *українське (козацьке) бароко*, *митрополит Рафаїл Заборовський*, *Іоганн Шедель*; *не лише естетична, а й політична роль*; *символи влади*; *вкарбовані в стіни поезії*.

3. Скласти план тексту (о р і є н т о в н и й : 1. Якими будували церкви до XVII ст. 2. Прихід в Україну стилю бароко: а) основна риса стилю; б) природне засвоєння бароко українцями. 3. Залишки монастирського муру в Києві. 4. Брама Заборовського: а) походження назви споруди; б) призначення – в'їзд до митрополичої садиби; в) одноповерхова прямокутна споруда; г) арковий проїзд та фронтон: г) пишна ліпнина; д) фамільний герб над проїздом; е) занедбання пам'ятки на початку століття; є) і в такому вигляді брама зачаровує).

4. Написати детальний переказ тексту.

СТРАЧЕНИЙ СОБОР

Ніщо так вичерпно не розкриває душу народу, як його мистецтво. Саме козацькому бароко судилося найповніше відтворити притаманний українському національному характеру потяг до краси, святковості, поетичності. Саме козацьке бароко несе в собі відбиток трудолюбства й життєрадісності українців. Водночас козацьке бароко – світло-печальне й задумливе, як українська душа...

Неподалік від Києво-Печерської лаври знаходився стародавній Миколаївський монастир. Виник він навколо дерев'яної церковки Святого Миколи, збудованої княгинею Ольгою на місці убивства київського князя Аскольда, християнське ім'я якого було Микола.

Наприкінці XVII століття на кошти гетьмана Івана Мазепи при Миколаївському монастирі збудували великий кам'яний собор. Спорудив його у стилі українського бароко талановитий зодчий Йосип Старцев.

Цей високий білий храм увінчував один купол. Над західним фасадом собору здіймалися дві стрункі вежі. Стіни було оздоблено прегарними колонами з пишними капітелями. Фронтон над головним входом прикрашали ліпні візерунки.

Інтер'єр Миколаївського собору справляв незабутнє враження. Іконостас нагадував дорогоцінне золоте мереживо. У примхливо закучерявлених коштовних рамах сяяли ікони.

Між собою кияни називали Миколаївський собор Великим Миколою.

З 1831 року Великий Микола став Миколаївський Воєнним собором. Тут служили панахиди за загиблими воїнами. Невтішні матері, вдови й сестри приходили до храму поставити свічу за упокій душі близької людини.

Саме цей собор став ворогом тих, хто насаджував в Україні тоталітарний режим. Саме в цю чудову споруду прицільно стріляли з гармат червоні війська Муравйова. Стріляли усвідомлено, як у символ української самобутності, в уособлення національної незалежності України.

Тоді собор не вдалося стратити. Побитий і розшарпаний, стояв Великий Микола на дніпрових схилах, викликаючи лють у тих, для кого нестерпна була сама думка про українську державність.

Смертельна небезпека нависла над Великим Миколою 1934 року, коли уряд приступив до здійснення плану перенесення столиці з Харкова до Києва. Взялися за перебудову міста. В списку присуджених до страти були десятки унікальних пам'яток. Передусім намагалися знищити зразки українського бароко. У них вбачали втілення українських національних почуттів.

Пам'ятки висаджувалися в повітря. Убиваючи храми, намагалися знищити храм народної душі, знищити самобутність і неповторність народу. (За О. Анісімовим.) (318 сл.)

Словник. *Фасад* – зовнішній бік будівлі. *Капітель* – верхня частина колони. *Панахида* – у православ'ї – церковна служба за померлим. *Тоталітарний режим* – такий, що характеризується знищенням демократичних свобод, повним (тотальним) контролем держави над всіма сферами життя суспільства.

Завдання.

1. Пояснити лексичне значення слів: *інтер'єр, унікальний*.
2. Дібрати синоніми до слів: *примхливий, закучерявлений, зодчий*.
3. Записати на дошці: *українське бароко, Миколаївський монастир, княгиня Ольга, Аскольд, гетьман Іван Мазепа, зодчий Федір Старцев, війська Муравйова*.
4. Скласти план тексту (о р і є н т о в н и й : 1. Ніщо не розкриває душі народу так, як мистецтво. 2. Миколаївський монастир неподалік від Києво-Печерської лаври. 3. Збудований Мазепою Миколаївський собор: а) білий храм під одним куполом; б) дві вежі над західним фасадом; в) колони з пишними капітелями; г) фронтон, прикрашений ліпним візерунком; ґ) інтер'єр Миколаївського собору. 4. Великий Микола став Миколаївським Воєнним собором (1831 р.). 5. Собор розстрілювали з гармат. 6. Присуджений до страти в 1934 році. 7. Намагання знищити храм народної душі).
5. Написати детальний переказ тексту.

ГОЛОВНА ПЛОЩА ПОДОЛУ

Головна площа Подолу древня, як і сам Київ. Адже саме тут під час прокладання траси метрополітену знайдено залишки дерев'яних житлових будинків X століття.

Ця площа мала різні назви. Після того, як тут збудували Магістрат, її нарекли Магістратською. Пізніше площу перейменували на Контрактову, бо саме тут відбувалися контрактові ярмарки. Їх проведення було надзвичайно важливим для економічного життя Києва. Адже на контракти, тобто на укладення угод про купівлю чи продаж сільськогосподарської продукції, промислових чи ремісничих виробів з'їжджалися купці з багатьох європейських країн. Тут оформляли позички, продавали чи заставляли майно.

Перші ярмарки відбувалися в приміщенні Магістрату, пізніше для них було споруджено спеціальний Контрактовий будинок.

Цікавою особливістю Контрактової площі був фонтан. Він становив центральну частину першого в Києві водогону. Воду з фонтану використовували всі, хто жив у межах чималої площі.

1748 року київський архітектор Іван Григорович Барський на місці давнього дерев'яного збудував тут кам'яний, круглий у плані павільйон, перекритий куполом у стилі українського бароко.

Спочатку в павільйоні було встановлено статую ангела, що тримав посуд, з якого виливалася вода. Фонтан мав назву «Феліціан».

У 80-ті роки XVIII століття на фасадах павільйону було прилаштовано сонячні годинники.

На початку XIX століття фігуру ангела замінила скульптурна група «Самсон, що роздирає пащу левові». Персонаж Старого Завіту зображений немолодим кривоногим чоловіком. Мордована ним тварина більше нагадує безпородного собаку, ніж царя звірів. Дехто з краєзнавців стверджує, що київську скульптуру встановлено в насмішку над офіціозним петергофським Самсоном, статуя якого оздоблює каскад фонтанів замиського царського палацу.

Біля київського «Самсона» велася жвава торгівля штучними квітами, натільними хрестиками, дешевими сережками. Повір'я стверджувало: той, хто тричі нап'ється з фонтану, назавжди оселиться в Києві.

Вода з фонтану була на диво смачною й чистою. Тож не дивина, що багато хто з прочан у глеку ніс її додому, щоб пригостити рідню...

У 20-х минулого століття роках статую було знято, фонтан зруйновано. У первісному вигляді його відновили 1981 року. (За О. Анісімовим.) (300 сл.)

Словник. *Офіціозний* – такий, що підкреслено, прислужливо відбиває усталені погляди на щось або на когось. *Магістрат* – орган міського управління.

Довідка. Іван Григорович Барський (1712 – 1785)- видатний український архітектор, учень Й.Шеделя. Проектував перший київський водогін, Покровську церкву на Подолі, брав участь у відбудові Кирилівської церкви.

Завдання.

1. Пояснити лексичне значення слів: *бароко, фасад, павільйон* (невелика легка будівля), *каскад* (природний або штучний водоспад чи система водоспадів, що стікають уступами), *прочани*.

2. Дібрати синоніми до слів: *контракт, мордувати, кремезний*.

3. Записати на дошці: *Магістрат, Контрактовий будинок, фонтан «Феліціан», персонаж Старого Завіту, офіціозна петергофська статуя, замиський царський палац*.

4. Скласти план тексту (о р і є н т о в н и й : 1. Площа древня, як сам Київ. 2. Різні назви площі. 3. Тут проводилися контрактові ярмарки. 4. Особливість площі – фонтан: а) центральна частина київського водогону; б) кам'яний павільйон в стилі бароко; в) статуя ангела з посудом; г) сонячні годинники на фасадах; г) ангела замінив Самсон; д) насмішка над петергофським велетнем; е) пов'язане з фонтаном повір'я. 5. Відновлення фонтану 1981 року.

5. Написати детальний переказ тексту.

Цікавою є історія київського трамвая. Це був другий після берлінського трамвай у Європі та перший трамвай у Російській імперії.

Попередником київського трамвая була кінна залізниця, так звана конка. Автором її проекту був військовий інженер Струве.

Рейки для конки проклали по Хрещатику й Великій Васильківській. Улітку 1891 р. кияни побачили пару гнідих, запряжених у «вагон». На кінцевих зупинках коні відпочивали, їх напували, годували, а потім перепрягали з одного кінця вагона до другого, щоб рухатись у зворотному напрямку. Звичайно, конка мала чимало незручностей і не розв'язувала проблеми міського транспорту.

Невдовзі Струве запропонував перевести конку на кінну і парову тягу. Проте паровики страхотливо диміли, пихкали, лякали коней, а головне – паровий трамвай був неспроможний долати гористий рельєф міста.

Відтак парову тягу було замінено на електричну. Так у Києві з'явився перший трамвай. Пробний рейс відбувся навесні 1892 р. Півтора-кілометровий маршрут найкрутішим у Києві Олександрівським узвозом і Олександрівською вулицею трамвай подолав за 10 хвилин.

Довжина трамвая становила 6,7м, ширина – 2,3м. Салон був закритий, відкритими залишалися майданчики для вагоновода. Їх було два (спереду й ззаду вагона). Трамвай не мав повороту, тому на кінцевій зупинці, щоб їхати назад, вагоновод переходив на протилежний майданчик. Сидіння його було відкидне. Коли на зупинці до салону заходили пасажирки, вагоновод підводився, відкидав сидіння, відчиняв двері вагона, пропускаючи людей. Зачинивши за ними двері, відкидав сидіння, сідав і сіпав за мотузку, до якого було прикріплено мідний дзвіночок. Це означало: «Рушаємо!»

Салон мав 22 місця – по 11 уздовж салону. Вартість проїзду становила 5 копійок. Трамвай рухався зі швидкістю 16 – 27 км/год. на рівних ділянках і 8 км/год. – під гору.

До сторіччя київського трамвая на Поштової площі встановили пам'ятний знак. Проте хотілося б відтворити в натуральних розмірах сам трамвай, щоб кожний киянин міг уявити себе пасажиром тих давніх літ... Хіба ж така чудова історична пам'ятка, як київський трамвай, не заслуговує на гідний пам'ятник? (За *О. Лазаренком.*) (299 сл.)

Завдання.

1. Дібрати синоніми до слів: *сіпати, натуральний, гідний.*
2. Скласти план тексту (о р і є н т о в н и й : 1. Другий у Європі та перший у Російській імперії. 2. Попередниця трамвая – кінна залізниця. 3. Невдала спроба перевести конку на парову тягу. 4. Перший київський трамвай: а) довжина та ширина трамвая; б) закритий салон та майданчики для вагоновода; в) мотузка з мідним дзвіночком; г) швидкість трамвая. 5. Пам'ятний знак до сторіччя трамвая).

3. Написати переказ, завершити текст самостійно складеним описом ймовірного пам'ятника київському трамваю.

КИЇВСЬКИЙ ФУНІКУЛЕР

Київський фунікулер – рідкісний транспортний засіб, своєрідний атракціон і водночас визначна історична пам'ятка.

Взагалі фунікулери будують для транспортного сполучення між двома районами місцевості, що лежать на різних висотних позначках. У Києві різниця цих позначок становить 75 м.

Протягом XIX – XX ст. у світі діяло понад 400 ліній фунікулера. Найбільше їх припадає на США, Швейцарію, Італію, Австрію. Київський фунікулер було відкрито 1905 р.

Траса київського фунікулера пролягала лісистим схилом Володимирської гори (тоді Михайлівської). Фунікулер мав з'єднати Михайлівську площу з Подолом. Михайлівська площа в той час чимало важила в житті міста. Тут містилися собор та інші будівлі Михайлівського Золотоверхого монастиря, Присутствені місця. З Подолу, найбільш залюдненого міського району, добиратися на Михайлівську площу було незручно. Розв'язати цю проблему і мав фунікулер.

Фунікулер сполучив верхню терасу Михайлівської гори з вулицею Боричів Тік. Колія фунікулера мала завдовжки 200 м з роз'їздом посередині.

Перші вагони були напіввідкритими і вміщували по 70 чоловік кожний. Обладнання й візки вагонів закупили в Швейцарії. Тяговий пристрій містився в машинній залі під верхньою станцією.

Фунікулер зазнав кількох реконструкцій. Через 20 років у київських майстернях було виготовлено комфортабельніші вагони. У 1928 р. лінію фунікулера було подовжено на 38 м (до вулиці Сагайдачного). Фунікулер поновлювали в 50-х та 70-х роках минулого століття.

У 1976 р. київські транспортники висунули пропозицію замінити фунікулер на економічно вигідніший ескалаторний підйом або систему швидкісних ліфтів. Та історики й архітектори зуміли переконати всіх у тому, що фунікулер – унікальна споруда, візитна картка столиці, тому має й надалі служити людям.

Протягом року київський фунікулер перевозить понад 4 мільйони пасажирів. Залежно від пори року його послугами щодоби користується від 7 до 15 тисяч людей.

Фунікулер – єдина в Україні, унікальна транспортна споруда. Вона безперечно є пам'яткою нашої історії. (За К. Братським.) (263 сл.)

Для довідок.

Присутствені місця – будинок колишнього губернського управління, яке об'єднувало адміністративні та правові установи. Сюди ж включалось пожежне депо.

Завдання.

1. Пояснити лексичне значення слів: *атракціон* (вид масових розваг), *ескалатор*.

2. Дібрати синоніми до слів: *унікальний, комфортабельний*.

3. Розкрити пряме та переносне значення словосполучення *візитна картка*. Пояснити, у якому значення його вжито в тексті.

4. Скласти план тексту (о р і є н т о в н и й : 1. Транспортний засіб, атракціон і пам'ятка водночас. 2. Для чого будують фунікулери. 3. Фунікулер з'єднав Михайлівську площу і Поділ. 4. Яким був фунікулер: а) колії фунікулера; б) вагони. 5. Фунікулер зазнав кількох реконструкцій. 6. Пропозиція транспортників замінити фунікулер на ескалатор або ліфти. 7. Історики та архітектори відстояли пам'ятку. 8. Скільки пасажирів перевозить фунікулер. 9. Візитна картка Києва).

5. На дошці записати: *Михайлівський Золотоверхий монастир, Присутствені місця, тяговий пристрій, машинна зала.*

6. Зробити усний стислий переказ, завершивши текст висловленням власної думки щодо майбутньої долі фунікулера.

ТЕКСТИ НАУКОВОГО СТИЛЮ

ПАМ'ЯТКОЗНАВСТВО

Пам'ятка – це предмет збереженої матеріальної культури минулого. Таке визначення дає словник.

Пам'ятки історії та культури розрізняються як рухомі й нерухомі. Нерухомі реліквії минулого – це пам'ятки археології та архітектури, монументального мистецтва. До рухомих пам'яток належать твори живопису, скульптури, ужиткові речі, ювелірні вироби, рукописи, документи, книжки.

Пам'яткознавство як наука займається лише нерухомими пам'ятками. Рухомі досліджуються такими науками, як історія, археологія, мистецтвознавство, а також музеєзнавство., архівознавство тощо.

Що є предметом пам'яткознавства як науки? Назвемо напрями діяльності, пов'язані з нерухомими пам'ятками історії та культури. Передусім – це їх виявлення, дослідження, вивчення, складання паспортів, путівників, опис і класифікація. Крім того, завданням пам'яткознавства є охорона пам'яток, що включає як облік і контроль за їхнім станом, так і заходи щодо їх збереження та реставрації. Досить важливим завданням пам'яткознавства є пропагування та використання пам'яток.

Нерухомі пам'ятки мають свої особливості. Розташування просто неба, здебільшого значні розміри дають змогу оглядати їх усім.

Вплив нерухомих пам'яток надзвичайно великий. Високохудожні пам'ятки без особливих пояснень здатні справляти на людей враження, надовго запам'ятовуються.

На відміну від рухомих, нерухомі пам'ятки зазнають постійного впливу природних чинників: опадів, вітру, перепадів температури, сонячної радіації,

живих організмів. Тож і заходи щодо їх охорони та реставрації мають свої особливості.

Пам'яткознавство є теоретичною основою практичної діяльності. Воно поділяється на загальне і спеціальне. Завдання загального – розробка методів дослідження всіх пам'яток взагалі. Спеціальне пам'яткознавство розглядає питання, пов'язані з окремими типами пам'яток.

Пам'яткознавство як наука виникло на стику історії, мистецтвознавства, економічних і технічних наук. (За О. Дуловим.) (230 сл.)

Завдання.

1. Пояснити лексичне значення слів: *реліквія* (річ, дорога як пам'ять про минуле), *археологія* (наука, що вивчає історичне минуле людства на основі речових пам'яток, що їх виявляють переважно під час розкопок), *архітектура* (мистецтво створення будинків, споруд, їхніх комплексів), *монументальне мистецтво* (вид образотворчого мистецтва, що поєднує архітектурні та скульптурні монументи, настінні розписи, мозаїку тощо, твори якого закріплені за певним місцем, мають значні розміри, розраховані на сприйняття здалеку з різних точок і, як правило, уособлюють важливі ідеї суспільного звучання), *пропагувати* (поширювати, роз'яснювати).

2. Скласти план тексту (о р і є н т о в н и й : 1. Що таке пам'ятка? 2. Пам'ятки рухомі й нерухомі. 3. Чим займається пам'яткознавство: а) виявлення, дослідження, класифікація пам'яток; б) охорона реліквій, їх реставрація; в) пропагування пам'яток. 4. Особливості нерухомих пам'яток: а) доступність для загального огляду; б) вплив високохудожніх пам'яток на людей; в) вплив на пам'ятки природних чинників. 5. Пам'яткознавство загальне і спеціальне).

3. Усно детально переказати текст.

ПРО РЕСТАВРАЦІЮ ПАМ'ЯТОК

Питання реставрації пам'яток історії та культури постає перед кожною нацією. Вітчизняні історики висловлюють щодо цього дві протилежні точки зору.

Дехто вважає, що зруйновані часом пам'ятки слід зберігати в такому вигляді, у якому вони дійшли до нас, лише по можливості їх консервуючи. Найголовніше завдання – усебічне дослідження пам'яток науковцями та протиаварійні роботи задля надання можливості продовжити дослідження майбутніми науковцями. Свою позицію ці фахівці підкріплюють твердженням, що відновлений об'єкт ніколи не становитиме точної копії втраченої споруди, тому не слід вводити людей в оману й створювати фальшивки.

Чимала кількість істориків підходить до цього питання з інших позицій. Пам'ятка є виявом самосвідомості народу, тому її відтворення – то цілком закономірна потреба. Прихильники такого підходу обумовлюють

необхідність дбати про наукову вірогідність відтворення, його високий мистецький рівень.

Отже, висловлюються дві точки зору. Спробуймо розібратися в цьому доволі складному питанні на суто науковій основі. Насамперед зазначимо: існують різні види пам'яток – від поодиноких споруд до комплексів забудови. Очевидно, підходи до відтворення таких різних об'єктів мусять бути різними. Якщо можемо дозволити собі законсервувати руїни кількох окремих споруд, то вчинити аналогічно з житловою забудовою, наприклад, середньовічною частиною міста, ми не можемо.

Не можна не брати до уваги такого чинника, як роль втраченої давньої споруди в ансамблі забудови. У відновленні, скажімо, Золотих воріт у Києві містобудівний аспект можна визнати нульовим: споруда затиснена житловою забудовою ХІХ століття і несумірна з масштабами скверу, в якому руїни сприймалися б органічно. Відновлення ж Успенського собору Києво-Печерської лаври можна визнати доречним, мотивуючи саме роллю цієї будівлі в ансамблі монастиря.

Отже, навіть побіжний перегляд ситуації свідчить: категорично заперечувати можливість і необхідність відтворення пам'яток історії й культури не слід. З нігілістичним ставленням до реставрації сучасна історична наука погодитись не може. (За О. Пламеницькою.) (275 сл.)

Завдання.

1. Пояснити лексичне значення слів: *реставрація* (закріплення й відновлення зруйнованих або пошкоджених споруд, творів мистецтва), *консервація* (сукупність заходів, що забезпечують збереження пам'яток, творів мистецтва тощо), *комплекс забудови* (сукупність будівель, пов'язаних загальним задумом, призначенням тощо), *ансамбль* (композиційно цілісна група архітектурних споруд), *аспект*, *нігілістичний* (той, що заперечує авторитети, традиції, усталені норми тощо).

2. Дібрати синоніми до слів: *фахівець*, *фальшивка*, *руїни*, *категорично*. Дібрати антонім до слова: *копія*.

3. Записати на дошці: *усебічне дослідження науковцями; не вводити в оману; на суто науковій основі; комплекси забудови і поодинокі споруди; побіжний перегляд ситуації*.

4. Скласти план тексту (о р і є н т о в н и й : 1. Дві точки зору на доцільність реставрації пам'яток: а) консервація з метою подальшого дослідження; б) відтворення пам'яток як вияв самосвідомості народу. 2. Аргументи за і проти реставрації: а) законсервувати житлову забудову неможливо; б) врахування містобудівного аспекту, місця в архітектурному ансамблі. 3. З нігілістичним ставленням до реставрації пам'яток історія не погодиться).

5. Усно детально переказати текст.

РІКИ УКРАЇНИ

Територія України має густу річкову мережу. Всього в Україні налічують близько 73 тисяч річок. Переважна кількість річок належить до басейнів Чорного і Азовського морів. Залежно від площі басейну, довжини, водності, запасів гідроенергії, придатності для водного транспорту річки поділяються на великі, середні й малі.

Більшість великих річок України тече з Півночі на Південь, лише на окремих ділянках відхиляючись від меридіонального напрямку. Напрямок течії середніх та малих річок залежить од характеру рельєфу.

Розподіл річок на території України та їх густина визначаються умовами зволоженості території, характером рельєфу, геологічною будовою окремих районів та іншими факторами.

За характером фізико-географічних умов річки України поділяються та три основні групи: річки розчленованих рівнин, гірські та поліського типу. Найпоширеніші – річки розчленованих рівнин, до яких належить більшість приток Дніпра, притоки Сіверського Дінця, Південного Бугу, ліві притоки Дністра й річки степової зони. Для них характерні широкі долини з пологими схилами, звивисте русло. Частина річок цього типу в межах степової зони влітку пересихає.

До гірського типу належать річки Карпат та Кримських гір. Долини гірських річок неширокі, з крутим схилами, глибоко врізані. Для річок цього типу характерні дощові паводки. Гірські річки Карпат пересихають дуже рідко. Взимку на них бувають затори, малі річки інколи замерзають. Режим річок Кримських гір несталий, вони часто пересихають або перетворюються на підземні потоки.

Річки в межах Полісся (особливо праві притоки Прип'яті) мають широкі й неглибокі долини. Навесні вони широко розливаються. Басейни річок часто заболочені.

Основне джерело живлення річок – атмосферні опади. У живленні рівнинних річок України, особливо на Поліссі, основне значення мають талі снігові води. Гірські річки живляться переважно дощовими водами. У живленні великих річок важливу роль відіграють підземні води. (З підручн.) (266 сл.)

Завдання.

1. Пояснити лексичне значення слів: *рельєф* (сукупність різних за формою, розмірами, віком і походженням нерівностей земної поверхні), *меридіан* (уявна лінія на поверхні Землі, всі точки якої мають однакову географічну довготу; утворюються при перетині земної кулі площиною, що проходить через будь-яку точку земної поверхні й вісь обертання Землі), *територія*, *басейн* (річки).

2. Дібрати синоніми до слів: *фактор*, *пологий* (схил), *звивисте* (русло), *паводок*.

3. Скласти план (о р і є н т о в н и й : 1. Річкова мережа території України. 2. Поділ річок на великі, середні та малі. 3. Напрямок течії річок

України. 4. Від чого залежить розподіл річок на території. 5. Поділ річок за характером фізико-географічних умов: а) річки розчленованих рівнин; б) гірські річки; в) річки поліського типу. 6. Живлення річок).

4. Усно стисло переказати.

З ІСТОРІЇ ДОСЛІДЖЕНЬ ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

Перші писемні згадки про природу окремих частин українських земель відомі з античних часів із творів давньогрецьких і давньоримських авторів. Геродот, описуючи Причорномор'я і прилеглі землі, зазначав, що клімат цих земель прохолодний, а поверхня рівнинна. Він охарактеризував деякі річки, у тому числі Борисфен (Дніпро), Тірас (Дністер). Пліній Старший також згадував деякі річки на території України, рослини, тварин: зубрів, турів, диких коней та ін.

Деякі факти про природу Придніпров'я та прилеглих земель містяться у творах арабських та візантійських авторів. У трактаті Костянтина VII Багрянородного описано Дніпрові пороги та солоні озера Криму.

З утворенням Київської Русі, розвитком її економіки зросли й потреби в географічних знаннях про ці землі. У літописах тих часів наведено чимало відомостей географічного змісту. В «Повісті минулих років» згадано рівнини та гори давньоруських земель, названо багато річок, озер, лісових масивів. У літописах зафіксовано особливі кліматичні та гідрологічні явища, а саме: посухи, повені, суворі зими.

Під час навали орд Батия загинуло багато культурних пам'яток Київської Русі, писемних географічних відомостей того періоду збереглося дуже мало. Описи окремих мандрівників містять поодинокі, уривчасті факти про землі України.

Літописи XIV – XVIII ст. дають змогу частково відтворити напрямки шляхів та деякі риси заселення окремих районів краю. У XVI ст. частину західноукраїнських земель було вже схематично відображено на карті одним із мандрівників. На XIV – XVIII ст. припадають перші спроби топографічних зображень частини Лівобережжя України.

Дослідження погоди й клімату України розпочато в 30-х роках XVIII ст. Найперші метеорологічні спостереження проведено 1738 року в Харкові.

З кінця XVIII ст. почали розвиватися регулярні галузеві природничі дослідження – геологічні, кліматологічні, ботанічні, гідрологічні тощо. (З *Енциклопедичного словн.*) (260 сл.)

Завдання.

1. Пояснити лексичне значення слів: *трактат* (наукова праця, де докладно розглянуте якесь окреме питання чи проблема), *античний*, *гідрологічний* (пов'язаний із *гідрологією* – наукою, що досліджує сукупність вод: моря, річки, озера, підземні води тощо), *топографічний* (пов'язаний із *топографією* – наукою, що розробляє способи зображення земної поверхні

на планах і географічних картах), *кліматичний, геологічний, метеорологічний.*

2. Дібрати синоніми до слів: *зафіксовано, схематично.*

3. Скласти план детального переказу тексту (орієнтовний): 1. Найперші згадки про природу України з античних часів. 2. Арабські та візантійські автори про природу Придніпров'я. 3. Зростання потреб у географічних знаннях: а) що сказано в «Повісті минулих років» б) чому писемних географічних відомостей збереглося мало. 4. Перші спроби створити карти українських земель у XIV – XVIII ст. 5. Початок досліджень погоди й клімату, розвиток природничих галузей в Україні з XVIII ст.)

4. Перебудувати план на план стислого переказу (орієнтовний): 1. Найдавніші згадки про природу українських земель. 2. Нагромадження географічних відомостей у зв'язку з утворенням Київської Русі. 3. Перші спроби створити карти українських земель. 4. Початок систематичних досліджень природи й клімату України з XVIII ст.).

5. Усно стисло переказати текст.

ВОДЯНІ РОСЛИНИ

Вода набагато щільніша, ніж повітря, й сама підтримує рослини, що в ній живуть. У результаті у водяних рослин недорозвинуті або й зовсім відсутні опорні (механічні) тканини. Тому стебла й листя багатьох рослин м'які, гнучкі й легко переміщуються за течією.

Завдяки здатності окремих рослин всією поверхнею вбирати воду з розчиненими в ній речовинами в деяких із них слабо розвинуті коренева система й провідні тканини, а в деяких коріння немає зовсім або навіть якщо і є корінь, який прикріплює рослину до ґрунту, то поживних речовин він не постачає. У ряскових корінь виконує функцію рівноваги.

Температурний режим водойм рідко відрізняється від атмосферного. Влітку температура води звичайно нижча від температури повітря, тому водяні рослини порівняно пізно зацвітають. Узимку рослини річок і озер «ховаються» під воду, тому що глибокі водойми не промерзають, і температура води на глибині більш-менш постійна.

У водоймах з пологими берегами можна виділити кілька поясів водяної та прибережної рослинності. Біля самого берега водойма оточена поясом земноводних рослин, далі від берега – очеретяний пояс, пояс водяних лілій тощо.

Багато водяних рослин утворюють зарості. Великі площі займають зарості очерету, деякі води осоки, латаття біле, глечики жовті.

Водяні рослини відіграють значну роль у житті водойм. Розвиваючись у великій кількості, вони зменшують швидкість течії, перешкоджають переміщенню мулу й мінеральних частинок, регулюють газовий склад багатьох птахів і промислових звірів, у них живляться й розмножуються риби. Неоціненною є роль прісноводної рослинності в природному очищенні

водойм. Це особливо важливо у зв'язку з часто не відрегульованим стоком забруднених вод із деяких промислових підприємств.

Усе це свідчить про необхідність ретельної охорони заростей водяних рослин, серед яких чимало декоративних та цінних для господарства видів. (З підручн.) (275 сл.)

Завдання.

1. Пояснити лексичне значення слів та словосполучень: *атмосфера, температурний режим, опорні тканини, коренева система, декоративні види, функція рівноваги.*

2. Скласти план тексту (о р і є н т о в н и й : 1. Недорозвиненість опорних тканин у водяних рослин. 2. Слабо розвинута коренева система. 3. Вплив на рослини температурного режиму водойм. 4. Пояси водної й прибережної рослинності у водоймах з пологими берегами. 5. Утворювані водяними рослинами зарості. 6. Значна роль рослинності в житті водойм: а) зменшення швидкості течії; б) регулювання газового складу води; в) місце мешкання й кормове угіддя птахів, звірів, риб; г) значення водойм у природному очищенні. 7. Необхідність ретельної охорони заростей водяних рослин).

3. Написати детальний переказ тексту.

ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ КУЛЬТУРИ МОВИ

Термін «культура мови» вживають у двох значеннях. По-перше, культура мови – це окремий розділ мовознавчої науки. По-друге, культура мови – це вміння користуватися мовними засобами, ясно, чітко й логічно переконливо висловлювати свою думку.

Одним із центральних понять культури мови як лінгвістичної дисципліни є поняття мовної норми. Мовна норма – це той мовний варіант у сфері вимови, слововживання, словозміни, який закріплений практикою й рекомендований до вжитку як обов'язковий. Норма стоїть на сторожі цілісності й загальнозрозумілості мови. Вона визначає, що правильно, а що неправильно, рекомендує одні мовні засоби і відкидає інші.

Мовна норма нерозривно пов'язана з поняттям літературної мови. Літературна мова – це найдосконаліша форма загальнонародної мови, яка відзначається високим ступенем нормативності і має систему функціональних стилів. Цим літературна мова протиставляється іншим різновидом мови – діалектам, жаргонам, просторіччю, які мають обмежену сферу вживання.

Мовна норма відзначається стабільністю, незмінністю. На сторожі цієї стабільності стоять школа, громадськість, спеціальні наукові установи. Мовні норми зафіксовані в словниках, підручниках та навчальних посібниках.

Проте мова становить собою живий організм, що постійно змінюється. Зі зміною мови змінюються з часом і її норми. Цей процес є природним,

об'єктивним і закономірним. Змінюється написання окремих слів, їх наголошування, закріплюються у вжитку нові граматичні форми і синтаксичні конструкції. Зміни в характері норми відбуваються внаслідок існування в мові паралельних варіантних засобів вираження однієї і тієї ж форми, одного й того ж значення тощо. Варіанти завжди є перехідною ланкою від старої норми до нової.

Наявність у мові варіантних одиниць і необхідність вибрати одну з них роблять проблему норми особливо актуальною. Поряд із варіантами, що допускаються нормою, існує багато таких, які є відхиленням від рекомендованої норми і вважаються мовними помилками.

Строге дотримання літературних норм необхідне. Культура мови як розділ мовознавчої науки досліджує питання норм літературної мови та доцільності вживання мовних засобів у залежності від мети та конкретної ситуації спілкування. (З підручн.) (294 сл.)

Завдання.

1. Пояснити лексичне значення слів: *лінгвістичний* (мовознавчий), *діалект*, *жаргон*, *стабільність*.

2. Дібрати синоніми до слів: *зафіксований*, *актуальний*, *рекомендований*.

3. Скласти план тексту (о р і є н т о в н и й : 1. Два значення терміна «культура мови». 2. Центральні поняття культури мови як лінгвістичної дисципліни: а) що таке мовна норма; б) поняття літературної мови. 3. Закономірність процесу зміни мовних норм. 4. Наявність у мові варіантних одиниць. 5. Що досліджує культура мови як розділ мовознавчої науки).

4. Написати детальний переказ.

ТЕКСТИ ПУБЛІЦИСТИЧНОГО СТИЛЮ

П'ЯТА ЗАПОВІДЬ

Пам'ятаєте, як звучить П'ята Господня заповідь? «Шануй батька свого та матір свою». Що ж у цій короткій біблійній фразі стоїть за словами «батько твій» і «мати твоя»?

Заповідь наказує шанувати своїх батьків і батьків цих батьків. А ще всіх, хто ніс вогонь нашого життя ще раніше. Шанувати створене багатьма поколіннями. І було б непростим гріхом заволодіти матеріальною спадщиною попередніх поколінь, знехтувавши спадщиною духовною.

Хто не пристає на таке розширене тлумачення П'ятої заповіді, нехай запише собі окремо Одинадцятую заповідь. Могла б звучати вона приблизно так: «Не робися перевертнем, а тим паче – яничаром. Плекай свої національні права, додержуй традицій та звичаїв, борони їх із завзяттям».

Дехто при цьому говорить так: «А що як батько мій чи там дід

спокусився на блага, куплені ціною національного приниження, знехтував своє, рідне? Тож мені належить тепер шанобливо наслідувати рідного батька?...»

Так, гіркою, кривавою, трагічною є наша історія! По-різному склалися людські долі. Проте шанування батьків зовсім не зобов'язує закріплювати й розвивати наслідки не кращих їхніх вчинків. Чесна людина, шануючи батька, скоєне ним несправедне чесно виправляє.

Дай Боже, щоб народ наш навчився поважати себе! Щоб не лише для українців, а й для всіх земляків наших патріотизм став природним почуттям. Щоб оволодіння мовою наших предків стало предметом необхідності й особистого престижу. (За Л. Кіннісом.) (205 сл.)

Завдання.

1. Пояснити пряме й переносне значення слів: *перевертень*, *яничар*.
2. Пояснити значення слова: *престиж* (громадська оцінка суспільної вагомості когось чи чогось).
3. Дібрати синоніми до слів: *нехтувати*, *плекати*.
4. Скласти план тексту (о р і є н т о в н и й : 1. Чого навчає П'ята заповідь: а) шанувати всіх, хто ніс вогонь вашого життя; б) берегти створене поколіннями; не зневажати спадщину духовну. 2. Як могла б звучати Одинадцята заповідь? 3. Якщо своє, рідне знехтував батько: а) гірка й трагічна наша історія; б) шануючи батька, виправляти ним скоєне. 4. Дай Боже, щоб ми навчилися поважати себе!).
5. Усно детально переказати текст.

ГЕТЬМАНИ

Є в німецькій мові слово «гауптман», що перекладається як начальник, старший, головний чоловік. Учені вважають, що від нього походить польське «гетьман», яке прийшло згодом і в Україну. Спершу так називали виборного ватажка козацького війська, а далі – правителя всієї України, головнокомандуючого війська козаків. Існує і така версія: слово «гетьман» треба виводити від імені відомого литовського князя Гедиміна.

Щодо того, кого можна вважати першим українським гетьманом, історики й донині сперечаються.

Переважна більшість гетьманів дбала про благо свого народу. Ці люди увійшли в історію мужніми оборонцями, патріотами рідної землі. Були й такі, що затаврували себе міжусобними чварами за гетьманську булаву або навіть допомагали польській шляхті й російським царям поставити на коліна свій народ, будучи поплічниками його ворогів.

У складні і тривожні часи жили гетьмани. Тому сьогодні часом дуже важко збагнути, чому в тій чи іншій ситуації вони вчинили так, а не інакше. Щоб зрозуміти й пояснити людські долі, в тому числі й гетьманські, треба

серйозно дослідити обстановку кожного історичного періоду не тільки в Україні, а й у всій Європі.

Перші спроби змалювати образи гетьманів, розповісти про їхні долі були здійснені в народних думках, історичних піснях, легендах. Викласти біографії гетьманів, оцінити їхні заслуги перед українським народом намагались козацькі літописці. Самійло Величко першим залишив нам портрети дванадцяти гетьманів – од Хмельницького до Мазепи.

Наукове вивчення історії козацької держави й гетьманства почалося в ХІХ – ХХ ст. Вагомий внесок у вивчення історії Запорозької Січі й козацького ладу зробили Микола Костомаров, Михайло Грушевський та Дмитро Яворницький. (За М. Слабошпицьким.) (235 сл.)

Завдання.

1. Пояснити лексичне значення слів: *поплічник, затаврувати, версія* (один із кількох відмінних один від одного викладів або пояснень якогось факту, події).

2. Дібрати синонім до слова *чвари*.

3. Записати на дошці: *литовський князь Гедимін, літописець Самійло Величко, історики Микола Костомаров, Михайло Грушевський, Дмитро Яворницький*.

4. Скласти план (о р і є н т о в н и й : 1. Дві версії походження слова «гетьман»: а) від німецького «гауптман»; б) від імені литовського князя Гедиміна. 2. Суперечки щодо особи першого гетьмана. 3. Гетьмани – патріоти та гетьмани – поплічники ворогів. 4. Щоб зрозуміти, треба знати історичну обстановку. 5. Перші спроби розповісти про гетьманів: а) думи, пісні, легенди народу; б) козацькі літописи. 6. Початок наукового вивчення історії гетьманства).

5. Усно детально переказати текст

ГОПАК

Ще й сьогодні ми знаємо про запорожців лише те, що самі вони хотіли світові показати. Під машкарою безжурного гультьяйства козаки вміли приховувати багатство лицарської культури. На поверхню ці мужні вояки виставили лише частину запорозького побуту. Ми ще й досі засліплені козацькими дотепами, зброєю, стравами, одягом. А це – лише верхній шар запорозької культури. Як же славно подбали наші предки про збереження своїх таємниць! Їх розгадування почалося саме в наш час. До речі, тільки нещодавно ми збагнули, що гопак – не лише запальний танок.

Навряд чи в Україні та й у всьому світі знайдеться нині людина, здатна виконати гопак по-справжньому. Сучасних танцюристів відділяють століття від віртуозів бойового гопака минулого. Для майстрів балету гопак – лише танок. Для запорожця – бойове мистецтво, від міри володіння яким залежало навіть життя.

Учені одногласно стверджують, що в гопаку є елементи двобою воїна в битві з таким же, як він, професіоналом. Фігури танка були цілком застосовними в обставинах реального бою. У Січовій школі навчали чотирнадцяти «па» віртуозного танцю так, як тепер навчають акробатів, за допомогою спеціальних ременів-лонжів. Деякі складні фігури часом виконувалися на столі посеред напоїв та страв. Успішним вважалося, якщо козак-учень не зрушив жодної тарілки, чарчини, карафки. Ось такими мали бути окомір, вправність і фізична сила справжнього запорожця.

Гопак – це українське мистецтво бойового гарту, завершена, викінчена система тренування та загартування тіла. Ця система ні в чому не поступається китайським, японським, корейським стилям загартування воїна. Це – бойове мистецтво українських козаків, вершина української системи фізичного вдосконалення людини.

Звичайно, відродити втрачене мистецтво самовдосконалення запорожців є дуже нелегкою, почасти нездійсненою справою хоча дослідження давніх літописів, вивчення історії та теорії українських національних танців усе ж таки залишає нам шанс. (За І. Кравченком.) (272 сл.)

Завдання.

1. Пояснити лексичне значення слів: *машкара* (маска), *віртуоз* (виконавець, який досконало володіє технікою свого мистецтва), *фігура* (тут: положення, позиція при виконанні танцю), *па* (танцювальний крок, ритмічний рух із певною поставою ніг), *лонжа* (канат, прикріплений до пояса акробатів для безпеки під час стрибків, виконання фігур), *шанс*.

2. Записати на дошці: *ремені-лонжі, чотирнадцять па, окомір, бойовий гарт*.

3. Скласти план (о р і є н т о в н и й : 1. Під машкарою гультайства – багатство лицарської культури. 2. Таємниці гопака: а) бойове мистецтво запорожця; б) фігури танцю – елементи двобою. 3. Навчання віртуозного танцю в Січовій школі. 4. Система фізичного вдосконалення воїна).

4. Написати стислий переказ тексту.

ПЕРЕД РУБІКОНОМ

Дедалі частіше засоби інформації повідомляють про масове отруєння грибами. Не поганками чи мухоморами, а грибами їстівними та доброякісними – сиріжками, печерицями, лисичками. Мікологи й лікарі досі не спроможні прокоментувати це трагічне явище.

А може, в умовах літньої спеки в такий спосіб виявляються наслідки надмірної хімізації сільського господарства чи радіації? Не секрет, що під впливом цих чинників кількість мутацій у природі неухильно зростає. Якщо з цих причин втрачають цілющі властивості здавна знані в народі лікарські рослини, то чому б грибам не втратити їстівних якостей і не набути протилежних?

Екологічна ситуація в Україні наближається до катастрофічної межі. Зникає здатність води, ґрунту, атмосфери самоочищуватися. Природі загрожує глибока криза. Ми впритул підвели нашу державу до Рубікону: або – або. Третнього не дано, як не дано часу на чухання потилиці.

Перше «або» означає й далі дослухатись інструкцій прихильників хімізації та індустріалізації. Друге – рішуче перетнути Рубікон облуди й повернутися обличчям до Природи-матері і почати нарешті розбирати нами ж утворені руїни, заходитися гоїти нами ж завдані Природі рани. Рани, заподіяні нерозумним нашим прагненням будувати власне щастя й добробут за рахунок Природи, не помічаючи її страждання й болю.

Справді, вирішити екологічні проблеми дуже непросто. Важче, ніж проголосити з трибуни чи записати на транспарантах промовисті гасла. Та пам'ятаймо, що першим усе-таки було слово. І, глянувши правді у вічі, вимовимо його! А за словом мусить бути й діло. (З журн.) (223 сл.)

Завдання.

1. Пояснити лексичне значення слів: *міколог* (фахівець із мікології, розділу ботаніки, що вивчає гриби), *мутація* (зміна генетичного апарату, що виникає раптово і впливає на ознаки та властивості організмів), *екологія* (розділ біології, що вивчає закономірності взаємовідношень тварин, рослин між собою та довкіллям), *меліорація* (система заходів, спрямованих на суттєве поліпшення ґрунтових, кліматичних та гідрологічних умов: осушування, зрошування земель, регулювання річок тощо), *індустріалізація* (процес створення машинного виробництва), *транспарант*.

2. Дібрати синоніми до слів: *катастрофа*, *інструкція*, *прокоментувати*, *гасло*, *гоїти*.

3. Пояснити значення фразеологізму *перетнути Рубікон* (прийняти остаточне рішення, зробити рішучий крок, відважитися на відповідальний вчинок, що визначатиме подальший хід подій).

4. Записати на дошці: *засоби інформації*, *екологічна ситуація*, *здатність самоочищуватись*, *прихильники хімізації*, *меліорації*, *індустріалізації*, *перетнути Рубікон облуди*, *вирішити екологічні проблеми*.

5. Скласти план тексту (о р і є н т о в н и й : 1. Масове отруєння їстівними грибами: а) мікологи й лікарі не знають причини; б) мутації в природі – наслідки хімізації господарства й радіації. 2. Екологічна ситуація загрозлива. 3. Держава опинилась перед Рубіконом: а) прямувати за прихильниками хімізації, меліорації, індустріалізації; б) повернутися обличчям до Природи, гоїти її рани. 4. Промовити слово й перейти до діла).

6. Усно детально переказати текст.

БАТЬКИ І ДІТИ

Якось до редакції журналу восьмикласниця надіслала листа. У ньому йшлося про те, що дівчина соромиться власних батьків: вони обмежені, неосвічені, немодно одягаються, неправильно наголошують деякі слова.

Протягом останнього року авторка листа жодного разу не вийшла з дому разом з батьками. Коли в школі призначають батьківські збори, дівчинка навмисне не сповіщає про це батьків. Не вистачає, щоб учителі побачили, які вони «відсталі»!

Що ж перешкоджає дівчині шанувати людей, які дали їй життя? Наївно думати, що причиною є немодне вбрання чи неправильна вимова слів. Щось тут глибше й важливіше. Що ж саме?

Дорослішаючи, юні починають серйозно замислюватись над своїм місцем у суспільстві – нинішнім та майбутнім. У їхньому лексиконі з'являються слова «престиж» та «престижний». Особистий престиж пов'язується з престижем родини.

Що ж таке престиж? Це – громадська оцінка суспільної значущості людини.

До 14 – 15 років діти вже пережили вік безумовного прийняття всього, що оточує їх в отчому домі. Вони намагаються самі оцінити поведінку членів сім'ї, їхні характери, моральні риси. Їх починає цікавити становище батьків у суспільстві, їхні посади, ставлення до них співробітників, знайомих, сусідів. Якщо освіченість батьків, їхні досягнення визнаються й поважаються значним колом людей – це предмет гордості дітей.

Та чи кожен чотирнадцятилітній спроможний зрозуміти, що посада й зарплата – лише зовнішні вияви значущості будь-якої людини? Що справжнє багатство сім'ї – не меблі й одяг, а духовна спорідненість, близькість між дітьми й батьками? Що справжній престиж сім'ї визначається не наявністю або відсутністю автомобіля чи дачі, а душевною щедрістю, чесністю, безкорисливістю, трудолюбством рідних?

Толерантність у ставленні до найближчих людей не є виявом безхарактерності.

Чимало видатних людей залишили спогади про батьківський дім, про батьків та матерів. І от що цікаво: виходить так, що в більшості непересічних людей були виняткові матері! Розумні, терплячі, лагідні. У чім тут справа? Очевидно, видатні люди тому й стали видатними, що мали досить розуму й спостережливості, аби в усьому виділити головне, виділити суть. У матері вони насамперед помічали самовідданість, цінувати її любов і її намагання зрозуміти власну дитину.

Кожне наступне покоління відрізняється від попереднього. Тому й кажуть у народі: «Стався до батьків так, як хотів би, щоб діти твої ставилися до тебе». (За Є. Лосото.) (354 сл.)

Завдання.

1. Пояснити лексичне значення слів: *лексикон* (те саме, що *лексика* – словниковий запас мови), *непересічний*.

2. Скласти план тексту (о р і є н т о в н и й : 1. Про що написала восьмикласниця. 2. Що перешкоджає шанувати батьків: а) престиж юних залежить від престижу родини; б) що є предметом гордості дітей за батьків? в) чи кожен розуміє, в чому полягає багатство сім'ї. 3. Толерантність –

наслідок мудрості. 4. Видатні особистості та їхні матері. 5. Народна мудрість про проблему покоління).

3. Написати детальний переказ тексту.

ГАНЕБНІСТЬ І ВЕЛИЧ КОМПРОМІСУ

Розповідають, що геніальному французькому художникові Полю Сезанну часто доводилося голодувати. За фарби, папір та полотно він, як правило, розраховувався власними картинами. Проте ні злидні, ні приниження не зламали митця.

Яким же він був упертим, цей французький живописець! Він добре знав, що таке виснажлива праця. І не знав, що таке компроміс із замовником, власником виставки, совістю. Якби Поль Сезанн пішов на такий компроміс і написав ефектну пустопорожню картину, яку можна було б вигідно продати, він ніколи б не створив полотен, які обезсмертили його ім'я.

Не можна обманути в п'ятницю, промовчати в суботу, улесливо покивати в неділю й почати говорити правду в понеділок. Життя не можна переписати. Людиною треба просто бути.

Проте життя – річ складна й суперечлива. Буває й так, що поразка перетворюється на перемогу. Буває й так, що компроміс виявляється не просто прийнятним, а необхідним.

Галілео Галілей, видатний флорентійський астроном і математик XVII століття, після виснажливих допитів інквізиції, під загрозою катувань відрікся від своїх наукових ідей, визнавши їх за єресь. То, може, за це Галілея слід зневажати? Не поспішайте з осудом! Не все в житті однозначне, як може видатися на перший погляд.

Так, Галілей відрікся. Мабуть, приписувані йому легендою слова «І все-таки вона крутиться!» ніколи й не були ним вимовлені. Та чого варті слова зречення й каяття порівняно з науковим подвигом, який він після тих слухняних слів здійснив! Адже, перебуваючи під суворим наглядом інквізиції, зневажений багатьма сучасниками, він потайки написав видатну книжку «Бесіда й математичні доведення», якій судилося започаткувати новий напрям у фізиці.

Ні, зовсім не заради самозбереження вдався Галілей до компромісу! Він мусив, був зобов'язаний завершити свої дослідження! Думка про те, як цей вчинок оцінять сучасники й нащадки, його не обходила. Хай собі думають, що хочуть! Найстрашнішу ціну, ціну зречення, сплатив Галілей за можливість завершити справу свого життя.

Величним є подвиг незламного Джордано Бруно, який, обстоюючи свою ідею, без вагань пішов на страшну смерть. Та не менш величним є й подвиг Галілея, який всупереч усьому, продовжував жити й за свою ідею боротися!

Яким же складним, заплутаним і суперечливим буває життя... Тому, перш ніж когось чи щось оцінити, слід замислитися над мотивами людської

поведінки, над причинами безкомпромісності чи компромісу. (За М. Смусіною.) (353 сл.)

Завдання.

1. Пояснити лексичне значення слів: *компроміс* (згода, порозуміння, досягнуті шляхом взаємних поступок; пристосування до обставин, пов'язане з відмовою від особистих переконань), *сресь* (відхилення від офіційного віровчення).

2. Дібрати синоніми до слів: *ефективний, присуд, обстоювати*.

3. Записати на дошці: *Поль Сезанн, Галілео Галілей, зречення й каяття, книжка «Бесіди й математичні доведення», не обходила думка, Джордано Бруно, мотиви людської поведінки*.

4. Скласти план (о р і є н т о в н и й : 1. Безкомпромісність французького художника. 2. Компроміс Галілео Галілея: а) не заради самозбереження; б) обов'язок перед людством – завершити дослідження. 3. Не все в житті оцінюється однозначно).

5. Написати стислий переказ тексту.